

Adam Smith: Sistem Kurucusu*

Robert B. Ekelund, Jr.** - Robert F. Hébert***

Giriş

Bir çok Avrupalı, Yeni Dünya ve doğmakta olan bir ulusun mücadelesi üzerine odaklandığı bir zamanda; yani, 1776'da, henüz Fizyokratlar'ın oldukça hevesli bir şekilde bekledikleri kapitalizmin şafağı henüz sökmemişti; fakat, tabii ki sökmek üzere idi. Bu süre zarfında, hâlâ okunan ve hâlâ basılan bir kitap (tabii sadece üniversite öğrencileri tarafından tesadüfen okunan ve yine onlar için tesadüfen basılan bir kitap değil), entelektüel anlamda yardımcı olmuştur. Bu kitap, Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliğinin Nedenleri ve Doğası Hakkında İnceleme (Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)* adlı kitabıdır. İlk çıktığından sonra, iki yüz yıl boyunca okunan ve yeniden basılan bir kitap, iltifatı (ilgiyi) hak eder ve bu durumda iltifat boş yere değildir.

Adam Smith 1723'te İskoçya'nın Kircaldy kentinde dünyaya geldi. Smith ailenin tek oğluydu. Babasını birkaç ay önce kaybetmiş, annesi ise ileri bir yaşa, 90 yaşına kadar yaşamıştı. Smith, gençliğinde psikiyatristlerin "profesör

* *A History of Economic Theory and Method*, McGraw-Hill Publishing Company, 1990'ın Beşinci Bölümünün çevirisidir.

** İktisatçı.

*** İktisat profesörü, Auburn University.

sendromu” (professorial syndrome) olarak tanımlayabilecekleri rahatsızlığın belirtilerini taşımaktaydı. Onun biyografi yazarları, onu, muayyen “dalgınlık nöbetleri” olsa da, akıllı ve çabuk kavrayan bir öğrenci olarak tanımlarlar. Sonraları Smith, akademik hayatında zaman zaman meslektaşlarını rahatsız etmiş olan “hayallere dalma nöbetleri”ne (örneğin, dinî törenlerde kendi kendine gülümsemesi gibi) geri dönmüştür. Bir gün sabahın erken saatinde dalgın bir şekilde gecelik elbisesiyle yola çıkar; yaklaşık 15 mil gider ve kendisini ancak komşu kasabadan gelen kilise çanları “uyandırır”. Başka bir olayda ise, arkadaşı ile yürürken nerede olduğuna dikkat etmeksizin ateşli bir şekilde nutuk atmaya başladığı ve çukura düştüğü söylenir. Bir başkasında, dalgın bir şekilde, elindeki ekmeği ve tereyağını kaynayan suya düşürdüğü söylenir ve neticede, hayatında hiç tatmadığı en berbat bir kap çay karışımını içmiş olur.

Yakışıklı bir kişi olmamasına rağmen, Smith’in diğer çekicilikleri onu arkadaşlarına ve öğrencilerine sevdirmiştir. Smith, kaba bir üslupla, “aykırılıkların karışımı” bir kişi olarak tanımlanabilir. Onu kısaca tanıttak olursak; Smith, çıkıntılı küçük dudakları, büyük bir burnu ve dışarıya doğru şiş gibi duran gözleri olan birisiydi. Ayrıca, hayatı boyunca asabî ve üzgün yaşamıştır. Başını sürekli sallar ve konuşma sıkıntısı çekerek. Bununla birlikte, bu kusurların hiçbiri onun entelektüel (zihinsel) becerilerini engellememiştir. O, kendini “kitapları dışında hiçbir şeye aşık olmayan biri” olarak tanımlamıştır. Tabii ki, Smith, döneminin lider filozofları arasındaydı. Smith, Glasgow Üniversitesi ve ardından Oxford’da doğal teoloji, ahlâk, hukuk ve politik iktisatla ilgili dersler vermiştir. O, Frances Hutcheson’un öğrencisi, David Hume’un arkadaşı ve Quesnay’ın tanıdığı biriydi. Öğrenciler onun derslerine katılmak için Rusya’dan ve Avrupa Kıtası’ndan gelirlerdi.

Yaşadığı dönemde, Smith’in bir filozof olarak ünü büyük ölçüde, kendisinin çok önemli bir çalışması olan ve ilk olarak 1759’da yayınlanan *Ahlâkî Duygular Teorisi*’ne (*The Theory of Moral Sentiments*) dayanır. Çalışma, ahlâkî yargıların veya ahlâkî açıdan tasvip etmelerin veya etmemelerin kaynağını teşhis etmeye dönük bir girişim idi. Smith, bu çalışmada; insanı, yine de bencillikinden öte, düşüncelerinin temelinde ahlâkî yargılarda bulunmaya ehliyetli görünen bir kişisel-çıkarcı yaratığı olarak algılamıştır. Böylece, bu aşikâr çelişki yeniden çözülmüştür. Smith, bunu sempati kabiliyeti vasıtasıyla yapmıştır. Yani, ahlâkî hükümler, tipik olarak bencilliği askıya alarak ve kendisini üçüncü şahsın yerine koyarak, tarafsız bir gözlemci gibi davranarak alınır. Bu yolla birey, bencil biri olmak yerine, karşıdakinin duygularını anlayıp paylaşan bir düşünceye ulaşır ve ahlâk gerçeğten bencillikten daha üstün bir duruma gelir.

Piyasa

Ablâki Duygular Teorisi ve onunla ilgili sorunlar, yazarına hızlı bir şöhret getirmiş ve yazarı hakkında ilgi uyandırmıştır. Ancak, bir çok iktisadî düşünce tarihçisi, bu eserin Smith'in daha sonra *Milletlerin Zenginliği*'nde itici güç olarak kişisel-çıkar üzerine yüklediği önemle tutarsız olduğunu düşünme eğiliminde olmuştur. Üzerinde çok fazla ittifak edilmiş bir kanaat olmasa da, meseleye daha vakıf olan görüş, *Milletlerin Zenginliği*'ni, *Ablâkî Duygular Teorisi*'nin mantıksal bir uzantısı olarak görme eğilimindedir.

Smith'in Ekonomik Sisteminin Doğası

Adam Smith, bugün tüm sistem kurucuların üzerinde olduğu için, ekonominin babası olarak bilinir. Smith'in, *Milletlerin Zenginliği* yayınlanmadan yirmi yıl önce genel bir analiz sistemi kurmaya başladığına ve bu sistemin ana hatlarının 1776'dan önce açık bir şekilde görüldüğüne dair kanıtlar vardır. Smith'in sistemi, insan doğası teorisi ile, doğal teolojinin özel bir türü ve ekonomik yaşamla ilgili mantıklı bazı gözlemlerle birlikte, tarih teorisini birleştirmiştir. Ekonomik alanla sınırlandırıldığında, onun sistemi; tarım, imalat ve ticaret faaliyetlerine ağırlık verir. Bu sistemde mübadele, paranın kullanımı sayesinde kolaylaştırılır; üretimi ise, işbölümü ile şekillenir. Onun merkezî analizinin üç temel özelliği; işbölümü, fiyat ve bölüşümün analizi ve ekonomik büyümenin yapısıdır.

Smith'in iktisat alanındaki başarıları, iktisat bilimini sadece ciddi ve ayrı bir bilimsel araştırma disiplini hâline getirmesi değil; aynı zamanda, ekonomik düşüncede "klâsik dönem" olarak adlandırılan dönemin başlangıcına damgasını vurmasıdır. Bu dönem, kabaca 1776'da *Milletlerin Zenginliği*'nin yayınlanmasından, 1873'de John Stuart Mill'in ölümüne kadar uzanır. Klâsik okulun üyeleri arasında kişisel fikir ayrılıkları olsa da; çoğunlukla kabul edilen ilkeler, insanın yaşam koşullarını daha iyi kılan araçlar olarak, doğal özgürlük (laissez-faire) inancını ve ekonomik büyümenin önemini içermiştir.¹ Fizyokrat doktrinde bulunması gereken bu iki düşünce, *Milletlerin Zenginliği*'nin de temelini oluşturur.

Doğal Hukuk ve Mülkiyet Hakları

Adam Smith'in zamanında, ekonomi geniş anlamda "politik iktisat" olarak tanımlanan yeni bir disiplin idi. Smith'in tanımlamaya ve yeniden çözmeye çalıştığı temel politik ve ekonomik sorun, bireyin devletle olan ilişkisi ve devletin üyeleriyle (vatandaşlarıyla) ilişkisinde gerçek işlevleri idi. Smith'in bu meseleler üzerindeki görüşü, *Ablâkî Duygular Teorisi*'nde hatırı sayılır

¹ Klâsik dönem içinde yer alsa da, John Stuart Mill, bu iki hususta da biraz istisna idi.

uzunlukta açıkladığı ve bazı değişikliklerle *Milletlerin Zenginliği*'nde daha ileri noktalara götürdüğü doğal teoloji (ilâhiyat) sistemine dayanıyordu. Bu teoloji, İskoç sağduyusu aşılarmış olsa da, Yunan-Skolastik tabii hukuk (kanun)² doktrininden başka bir şey değildi.

Fizyokratlar, elbette pozitif hukukun karştı olarak, doğal hukuka dayanan doğal düzeni övmüşlerdir. Onlar için doğal hukuk, insanın aklı ve muhakemesiyle anlaşıldıkça, yaratıcının aklını yansıtır. Doğal hukuk, kanun yapıcı bir meclisin yalın bildirisi olan pozitif hukuktan (kanundan) daha yüksek müeyyideye sahip olduğundan dolayı, pozitif hukuk ikinci derecede kalıyordu; bu nedenle, pozitif hukuka daha az başvurulması daha yerinde olacaktı. Bu aşamaya gelinceye kadar, bunlar doğal hukukun bir kabuğu olarak, açık bir şekilde laissez-faire'in başlangıcındaydılar. Hem Fizyokratlar hem de Adam Smith özellikle bu konu üzerinde durmuşlardır.

Sir Alexander Gray "doğal hukuktan bahsedilmesinin, onun kanun hâlinde toplanmasından daha kolay olduğuna" işaret etmiştir. Fakat, doğal hukuku, her bireyin sahip olduğu kişisel mülkiyetle ilgilenen ve devletin önünde ve hatta gerek duyulduğunda ona karşı olacak bir 'İnsan Hakları' kurumu olduğunu vurgulamak için el yordamıyla yürütülen bir çaba olarak düşündüğümüzde, meselelerin özüne oldukça yaklaşmış oluruz. Mesele, konumuza daha yakın terimlerle ifade edildiğinde; bireyin özgürlüğü için 'doğal hukuk'un, devletin fonksiyonlarının kısıtlanmasını beraberinde getirdiği söylenebilir" (Adam Smith, s. 155). *Milletlerin Zenginliği* ve onun selefi *Ablâki Duygular Teorisi* boyunca Smith, kainatın ilâhî hükümetinin /devletinin şu anki ekonomik ve politik sorunlarımıza nasıl karşılık verdiğini açıklamıştır. Böyle bir örnek, haklı olarak sadece Smith'in ünlü "görünmez el" üzerine yazdığı paragrafta yer almaktadır:

Her birey, zorunlu olarak toplumun yıllık gelirini elinden geldiği kadar artırmaya çalışır. Ashnda, genellikle ne kamu çıkarını artırmaya niyet eder ne de bunu ne kadar arttırdığını bilir. Yurt içi sanayi yurt dışı sanayiine tercih etmekle, o sadece kendi güvenliğini düşünür ve yurt içi sanayi (üretim) değerini azami seviyeye çıkarmaya dönük çaba sarf etmekle, sadece kendi kazancını gözetir. Bir çok başka durumlarda olduğu gibi, o bu durumda da hiç niyetinde olmadığı hâlde görünmez bir el tarafından bir sonuca/ hedefe ulaşmak için yönlendirilir. Üyesi olmadığı bir toplum için de bu durum her zaman en kötüsü anlamına gelmez. Kendi

² Burada ifade edilen "natural law" ifadesi, esas olarak "doğal hukuk" anlamında kullanılsa da, metnin belli yerlerinde bugün için yer yer "doğal kanun" anlamı daha uygun düşmektedir (çevirenin notu, ÇN).

Piyasa

çıkartı peşinde koştuğunda; genellikle toplumun çıkarını, onu gerçekten (bilinçli olarak) geliştirmeyi amaçladığı zamandan daha etkili bir şekilde geliştirir. Ben, katıyen kamu yararı için ticaretle söz sahibi olan kişiler tarafından gerçekleştirilen fazlaca bir yarar (hayır, iyilik) bilmiyorum. Bu durum, gerçekten, tüccarlar arasında çok yaygın olmayan yapmacık bir tavidir ve onları bu işten caydırmada kullanılabilecek çok fazla söze de gerek yoktur (Milletlerin Zenginliği, s. 423).

Diğer bir paragraf, merkezî plânlamanın gereksizliği, bürokratin ve siyasetçinin beceriksizliğine vurgu yapar:

Sistem adamı, ... kendi inancı doğrultusunda çok akıllı davranır ve çoğu kez kendi ideal hükümet plânının varsayılan güzelliğine fazlasıyla meftûn olur. Plânından en küçük bir sapmayı dahi göze almaz. Sistem adamı, büyük menfaatlere ve yapmak istediği şeylerin aleyhinde olabilecek güçlü tarafların etkilerine aldırma-sızın tüm boyutlarıyla onu gerçekleştirilmeye (kurumsallaştırmaya) devam eder. Satranç oyuncusunun satranç tahtasındaki her bir taşı istediği doğrultuda kolaylıkla düzenlediği gibi, o da büyük bir toplumun farklı üyelerini kolayca organize edebileceğini hayal ediyor görünür. O, satranç tahtası üzerindeki parçaları, elin dokunması dışında hareket etmelerini sağlayacak başka bir hareket ilkesinin olduğunu düşünmez. Toplumun tamamını içine alan büyük bir satranç tahtasında, yasama kurumunun (meclisin) ona dayanarak etki altına almayı tercih edebileceğinden tamamıyla farklı olarak, her bir parçanın (bireyin) kendine ait bir hareket (hamle) ilkesi vardır (Ablâki Duygular Teorisi, ss. 380-381).

Bu paragraflar, devlet müdahalesini çoğu durumda hem gereksiz hem de sakıncalı kılan bir ekonomik dünyada, doğal bir âhengin olduğuna dair Smith'in inancını yansıtır. Görünmez el, doğal serbestlik doktrini ve (insanların akılsızlığında bile görülen) Tanrı'nın hikmeti, bunların tamamı, burada ileri sürülen iddianın parçalarıdır. Fakat, ayaklar altında tamamen yok edilen saf metafizikten daha güçlü bir temel vardır. Yine, hükümeti (devleti) aslında beceriksiz olarak suçlayan ve menfaatlerimizi açıkça herkesten daha iyi bildiğimiz alanlarda dahi bize ne yapmamız gerektiğini söyleyen bürokratin yüzüstü münasebetsizliğinin üzerinde duran, Smith'in dayandığı ampirik iddialar vardır. Bu açıdan bakıldığında, Adam Smith ve onun çağdaş savunucusu Milton Friedman arasında aynı çizgide net bir etkilenme söz konusudur.

İnsan Tabiatı

Smith'in toplumunu sürükleyen mekanizmayı dikkate aldığımızda, kontrolün amaca uygun olmayışı ve doğal serbestliğin arzulanabilirliği, daha zorlayıcı bile olabilir. Smith, ne katı bir rasyonalist ne de boş bir hayalciydi. O, insanları

oldukları gibi kabul eden ve kendisinin toplum analizini değişmeyen bir insan karakteri üzerine bina eden, makul düşünen bir rasyonalist idi. Smith'e göre, insanların psikolojisinin doğuştan gelen iki özelliği vardı. Birincisi; insanlar olarak bizler öncelikle bize en yakın olan şeylerle ilgileniriz; bize uzak mesafede olanlarla ise, daha az ilgileniriz (hem zaman hem de mesafe bakımından). Bu yüzden, bizler birbirimiz için oldukça önemliyiz.

Her insana, ilk önce ve ilke olarak kendisine dikkat etmesi tavsiye edilir; ve her insan, kendi kendine bakması için, her bakımdan diğer herhangi bir kişiden kesinlikle daha uygundur ve daha fazla imkâna sahiptir (Ahlâki Duygular Teorisi, s. 359).

Birinci özelliğin gerçekten doğal sonucu olan ikinci özellik, her insanın durumunu daha da iyileştirmesi yönündeki aşırı arzudur.

.... genellikle sakin ve tutkudan uzak bir istek olmakla birlikte, durumumuzun iyileştirme arzusu, bizimle birlikte doğar ve mezara kadar peşimizi bırakmaz. Bu iki arzuyu birbirinden ayıran tüm zaman diliminde, bir kişinin şöyle veya böyle bir değişiklik ya da gelişme istemeyecek kadar durumundan tümüyle hoşnut kaldığı tek bir an bile yoktur (Milletlerin Zenginliği, s. 324-25).

Konumuzu daha dar terimlerle ortaya koyacak olursak; insanlar, bencillikle (selfishness) tam olarak eş anlamlı olmayan bir özellik olarak, kişisel çıkarlarını düşünen (self-interested) varlıklardır. Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'ndeki "iktisadî" insanı, *Ahlâki Duygular Teorisi*'ndeki "ahlâkî" insanından farklı değildir. Her ikisi de, kişisel çıkarın yaratıklarıdır. *Ahlâki Duygular Teorisi*'nde sempati, yani duygudaşlık (sympathy), kişisel çıkarı kontrol altında tutan bir insanî melekedir. Hâlbuki, *Milletlerin Zenginliği*'nde rekabet, kişisel çıkarı dizginleyen iktisadî bir melekedir. Rekabet, aslında kişisel çıkar arayışıyla toplumun ekonomik refahını geliştirmesini sağlar. Smith'in zamanında bu bir liberal görüş idi. Çünkü, bu düşünce, varsayıldığı gibi, bir toplumun yoğun hükümet kontrolleri olmadan kaos ortamına sürüklenmeyeceğini ima ediyordu. Diğer taraftan, tekel, aşırı kişisel çıkarı ve bunu takip eden ekonomik refahın bozulmasını temsil eder. Tüm mal ve hizmet satıcıları, kendi mal ve becerileri için mümkün olan en yüksek fiyatı uygulamayı istemelerine rağmen; Smith'in zamanında hükümet tarafından verildiği gibi, bazı tekel imtiyazlarına sahip olmadıkça, genellikle bunu uygulayamazlar. Rekabet ya da monopolün yokluğu, tüm satıcıları, daha fazla müşteri çekebilmek için (limitleri dahilinde) fiyatlarını düşürmeye zorlayacaktır. Bu hareketin doğal sonucu ise, daha düşük tüketici fiyatları ve iyileştirilmiş ekonomik refah olarak tezahür edecektir. İktisatçılara göre, Smith'in en çok akılda kalan paragraflarından bir

Piyasa

kısmı, tekel imtiyazlarına karşı ağır hakaretler içermektedir. Smith, daha fazla kullanılan sözlerinden birinde şunları bildirir: “Aynı iş sahibi insanlar, eğlence ve vakit geçirmek için bile olsa, bir araya toplandılar mı, söz sonunda halka karşı bir komplonun örgütlenmesine ya da fiyatları yükseltmenin bir yolunu bulmaya dayanır” (*Milletlerin Zenginliği*, s. 128). Başka bir yerde de şöyle bir gözlemlerde bulunur: “Tekel, ... kendini savunma için herkesin başvurmak zorunda kaldığı serbest ve genel rekabet yolundan başka bir yolla hiçbir zaman yerleştirilemeyecek olan iyi işletmeciliğin büyük bir düşmanıdır” (*Milletlerin Zenginliği*, s. 147).

Bir Tarih Teorisi: Kişisel-Çıkar ve Ekonomik Büyüme

Adam Smith’in görüşünde kişisel-çıkar, mülkiyet haklarının gelişimi ve işbölümü; bunların hepsi iktisadî büyümenin tarihî sürecinde birbirleriyle ilintili hâle gelmiştir. Bu gerçeğin iyi anlaşılması, “ticarî çağ”da Smith’in makro ekonomisinin anlaşılması için önemlidir.

Smith’in kavramsal uygarlık tarihi dört evrimsel aşama tanımlamıştır. İlk ikisi, göçebe kültürler olarak, feodalite öncesi avcılık ve pastoral dönemlerdir. Bunları, çiftçiler aşaması ve son olarak ticaret çağı takip etmiştir. Her bir aşama, mülkiyet haklarının bir ölçüde de olsa farklı yapısıyla bilinir. Avcılık kültürü, mülkiyet edinimi için özel hakları kabul etmez. Toplumun bütün üyeleri iktisadî ve sosyal açıdan nispeten eşit düzeyde yere sahiptir ve nüfus, küçük ve göçebe olduğundan, resmî bir sivil devlet yapısına dair çok az talep vardır. Böylesi bir kültürde, yaşlı ve bilge insanlar, genellikle liderliği ele geçirir ve tecrübe ve süper zeka karşısında itaat, toplumun geri kalan kısmı tarafından kendiliğinden benimsenir.

Bununla birlikte, kişisel-çıkar, zamanla sosyo-politik evrimi ve ekonomik büyümeyi meydana getirir. Sivil toplum, büyük ölçüde özel mülkiyetin ve servet biriktirmenin bir sonucudur. Smith, tarihin göçebe aşamasında çobanların oynadığı anahtar rolü dikkate almıştır:

Refah seviyesindeki eşitsizliğin, ilk olarak vukû bulmaya başlaması ve muhtemelen daha önce insanlar arasında vâki olmayan bir otorite ve itaat derecesini ortaya çıkarması, toplumların ikinci aşaması olan çobanlar dönemine rastlar. Öylece, toplumun kendi kendini koruması için vazgeçilmez bir şekilde gerekli olan sivil devletin (yönetimin) bir aşamasını ortaya çıkarmıştır... Şimdiye kadar, mülkiyetin güvenliği için oluşturulmuş olan sivil devlet, gerçekte zenginlik fakire karşı veya bir miktar mülkiyeti olanların onlardan hiçbirine sahip olmayanlara karşı korunması için oluşturulmuştur (Milletlerin Zenginliği, s. 674).

Başka bir ifadeyle, sivil toplumda servet hiyerarşisi; onun bilinen donanımı, miras yoluyla geçen güç transferleri, mahkemeleri ve sâiresi ile birlikte, güç hiyerarşisine yol açar. Bu yapıdaki fakirler, zenginlerden korunması karşılığında bağlılığı kabul ettiler.

Netice itibariyle, göçebe kültürlerinin yerini, yerleşik tarım toplumlarının alma eğilimi söz konusudur. Bu yerleşik hayatla birlikte, daha istikrarlı gıda maddeleri, artan uzmanlaşma ve daha fazla nüfus ortaya çıkar. Orta Çağ'da, bu tür toplum, feodalizm olarak bilinen kurumsal yapı ile kaplı hâle gelmişti. Feodalizm altındaki sivil yönetim, malikane sahibi baronların her biri kendi nüfuz alanında adaleti sağladığı derecede fazlasıyla ademi-merkeziyetçi hale gelmişti. Bu sistem, Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden aşağı yukarı onbeşinci yüzyılın sonuna kadar devam etti. Sistemin yapısı, bugün hâlâ üçüncü dünya ülkelerinin bazısında yaklaşık olarak korunmaktadır.

Kişisel çıkar, göçebe toplumdan tarım toplumuna geçişin müsebbibi olduğundan, Smith'e göre, ticaret toplumunun gelişmesini ve onu takip eden ticarî merkezler olarak şehirlerin büyümesini açıklamaktadır. Roma'nın çöküşünden sonraki dönemde, şehir tacirleri ve makine tamircileri onların kırsal karşıtları olan çiftçiler aynı vergi muamelesine tâbi tutuldu. Bununla birlikte, bazı şehir sakinleri daha bağımsız hâle geldikleri için, belirli "ticarî vergiler"den genel olarak muaf tutulma konusunda başarılı oldular. Bu yüzden onlar, ilk "serbest tacirler" sınıfı ve esasında ilk kapitalistler olarak ortaya çıktılar. Ayrıca, kasaba halkı, genellikle bilinen düşmana, yani toprak baronlarına karşı kralla ittifak hâlinde idiler. Kral, feodal lordlara karşı şehirliğin kendisine bağlılığı karşısında, onlara sık sık imtiyazlar verdi; ve şehirler mali bağımsızlıklarını, krala götürü usulde bir vergi vermeleri karşılığında elde edebiliyorlardı. Bu gelişmeler, kasabaların kendi kendilerini yönetmelerine ve bunu takiben bir hukuk kuralının yerleşmesine; karşılığında da, özellikle sahil şehirlerde ticaretin yaygınlaşması için güçlü bir temel oluşmasına yol açmıştır. Gelişmekte olan ticaret, hatta bazı şehirlerin sırayla mâlikânelerden (merkezî yönetimden) daha bağımsız olmalarını sağlamıştır. Nihayetinde, kasabalar yeni ortaya çıkan kapitalistlerin sığınağı (limanı) olmuştur. Zira şehir yasası, bir yıl yakalanmaktan kurtuldukları takdirde, kaçak durumdaki toprağa bağlı köleleri koruyordu. Smith, takip eden paragrafta bu eğilimin altını çizer:

Toprağa bağlı kölelik hizmetlerinin altında ezilmiş yoksul bir tarımsal ekicinin elinde biraz mal-mevcudu birikirse, bu durumdan haberdar olduğu takdirde söz konusu mal ona ait olacağı için, bunu efendisinden büyük bir özenle gizler ve ilk fırsatta kente kaçar (Milletlerin Zenginliği, s. 379).

Piyasa

Toprağa bağı kölelik, köylülerin toprağa bağı oldukları ve (geçimlerini sağlamak üzere) toprak sahiplerine bir miktar emek borçlarının olduğı bir müessese idi. Fakat, köylüler küçük artıklar edindikçe, bu yükümlülüğü (artığı), toprak sahiplerine emek hizmetlerinin yerine para cinsinden rant (money rents) ödemek suretiyle “geri satın alabileceklerini” gördüler. İlk önceleri artıklar, yerel tahıl pazarlarında para ile mübadele edilince, daha sonra para, onların emek yükümlülüklerini (borçlarını) “değıştirmede/azaltmada” kullanıldı. Bu durum, köylülerin, çoğunlukla küçük ticaret adamı şeklinde bağımsız olmaya çok yakın oldukları bir durumla sonuçlanmıştır. Köylü, toprağı toprak sahibinden kiralayabilirdi, elde ettiğı ürünü toprağın bedeli olan rantı karşılamak için satabilirdi ve kalan farkı ise, kendine saklardı. Bu davranışın kümülatif etkisi, malikanenin geleneksel bağlarının aşınması ve piyasanın ikâme dilmesi ve üretimi örgütleyen ilke olarak kârın peşine düşülmesiydi. Ondördüncü yüzyılın ortalarına kadar, parasal rantlar Avrupa’nın bir çok bölgesinde emek hizmetlerinin değerini aşmıştır.

Lordlar, yeni kurumsal düzenlemelerle dayanışma içerisinde olmayı istiyor gözüktüler. Bu, kısmen onların tüketim kalıplarındaki değişimden ileri geliyordu. Zira, artık lordların kasaba tüccarlarından “küçük mücevherlerini” (trinkets) ve lüks mallarını satın almak için, giderek artan miktarda nakit ihtiyaçları ortaya çıkmıştı. Çok geçmeden, malikanenin sahibi (lordu), modern manada saf toprak sahibi oldu ve toprakta, bireyin mülkiyet edinme hakkına dayanan ve sözleşme hukuku tarafından desteklenen bir “piyasa” doğdu. Bu açıdan bakıldığında, bu durum, endüstriyel çağın niteliksel işaretleri olan uzmanlaşma ve işbölümü yönünde küçük birer adımdı.

Kısacası, “ticarî sistem”e bağı ekonomik büyüme, daha geniş anlamda kişisel-çıkarın, mülkiyet hakları değişikliklerinin ve kurumsal değişimin birbirlerini etkilemelerinin bir sonucuydu. 1776’ya gelinene kadarki ticarî sistemle ilgili olarak; Smith, iktisadî büyümenin uzmanlaşma ve işbölümünün yayılmasına bağı olduğunu eleştirel bir yolla açıklamıştır. Smith’in büyüme teorisinin mikro ekonomik temellerini gözden geçirdikten sonra, bu ikiz ilkenin merkezî rolüne tekrar döneceğiz.

İmkânsız değilse, bile bir kitabı okumadan onu takdir etmek zordur. *Milletlerin Zenginliği* adlı kitabın durumunda ise, onun baştan sona okunması, gerçekten çok zor, meşakkatli bir teşebbüstür. Fakat, her ciddi iktisat öğrencisinin (en azından bir defa) bu çabayı göstermesi bir vazifedir. Zira kitap, Smith’in Merkantilizm (monopoller) üzerine meşhur saldırılarından ve onun en çok tanınan doğal serbestlikle (laissez-faire) ilgili gerekçesinden daha faz-

lasını içerir. Bu kitap, aslında yirminci asrın standartlarına göre bile harika bir çalışmadır. Ve pek çok diğer iktisadî bilimsel eserde olduğu gibi, bu kitap, geç çiçek açan bir klâsik değildi. Eser, yaygın olarak okunmuş ve Smith'in yaşadığı dönemde dahi kitaptan alıntı yapılmıştır.

Smith'in Orta Çağ'da eğitimin tarihçesi ya da çok eski (antik) kiliselerde piskoposların seçilme yöntemi üzerine konu dışına çıktığı zamanlarda olduğu gibi, bir çok yönden kitabın en az okunan kısımları en zevkli yerlerdir. Yine de, konu dışına çıkmasına rağmen, *Milletlerin Zenginliği*, önemli ve amaca uygun iktisadî analizleri içerir.

Milletlerin Zenginliği'nin içindekiler kısmının özet bir şekilde gözden geçirilmesi, konuyu ele alış biçiminin oldukça ayrıntılı olduğunu gösterir. Birinci Kitap, işbölümünü, paranın kaynağını ve kullanımını, gümüşün değerindeki değişiklikler üzerine canlı olarak ilave edilen konu dışı bir tartışma ile birlikte, fiyatın, ücretlerin, kârların ve rantın belirlenmesini ele alır. İkinci Kitap, Smith'in sık sık yerilen sermaye ve faiz teorisini içerir. Üçüncü Kitap'ta, okuyucu için Avrupa'nın ekonomik kalkınması çok eski (antik) dönemlerden onsekizinci yüzyıla kadar geniş ölçüde sunulmaktadır. Dördüncü Kitap, Merkantilizm ve serbest ticaretin önündeki engeller üzerine serdettiği sert, kırıcı eleştiriler de dahil olmak üzere, politik iktisatla ilgili farklı sistemleri tartışır. Beşinci Kitap, onsekizinci yüzyıl İngiltere'sinde vergileme ve maliye politikası üzerine uzunca bir inceleme ile sona erer. Bugün hiç de şaşırtıcı olmayacak şekilde, az sayıda iktisatçı kitabın tamamını baştan sona okumuş olmaktan dolayı övünebilmektedir.

***Milletlerin Zenginliği*'nin Mikro Ekonomik Temelleri**

Pek çok ekonomik konuya geniş yer ayırsa da, *Milletlerin Zenginliği*'nin ana teması, Fizyokratik doktrinde olduğu gibi, ekonomik büyümedir. Fizyokratlar net hasılanın (net product) büyümesi üzerine yoğunlaşırken, Smith millî servetteki (bugünkü terminoloji ile 'millî gelir'i kastederek) büyümeyi vurgulamıştır. Fakat, Smith değer teorisine dair bir incelemeyi ortaya koyma konusunda Fizyokratlar'dan çok daha fazla başarılı olmuş ve böylece, Fizyokratik analizin bırakmış olduğu temel bir eksikliğin üstesinden gelmiştir. Başka bir ifade ile, Smith'in ekonomik büyüme konusundaki makro ekonomik ilgisi, beklenildiği gibi, başta değer teorisi olmak üzere, belli mikro ekonomik temellere dayanmıştır.

Değer Teorisi

Milletlerin Zenginliği'ndeki değerle ilgili bölüm, işbölümünün avantajları ve ileri toplumlarda paranın kullanımı konularındaki bir tartışma ile başlar. Smith'in büyük önem atfettiği işbölümü, insan doğasının mübadele eğiliminden kaynaklanır. Zira, her tacir (mübadeleci), ticaret (mübadele) yapmak için kendisinin o anki ihtiyaçlarının ötesinde bir fazlaya (artığa) sahip olmalıdır. Para, kabul edilirliliği ve taşınabilirliği ölçüsünde ticareti daha rahat hâle getirdiği için, fotoğrafa dahil olur. Değer, daha sonra insanların doğal olarak para karşılığında veya birbiriyle mübadele eden malları gözlemlediği kurallar tarafından belirlenir.

Smith, değer sorununu aşağıdaki paradoks açısından ortaya koydu:

*Değer kelimesinin iki ayrı anlamı vardır; bazen belirli bir nesnenin faydasını, bazen de o nesneye sahip olmanın sağladığı bir başka malı satın alma gücünü ifade eder. Bunlardan biri "kullanım değeri", diğeri ise "mübadele değeri" olarak adlandırılabilir. Çok büyük kullanım değeri olan şeylerin (nesnelere) mübadele (piyasa) değeri genellikle ya çok azdır ya da hiç yoktur. Buna karşılık, mübadele değeri çok büyük olan şeylerin de kullanım değeri çoğu kez çok küçüktür ya da hiç yoktur. Hiçbir şey sudan daha yararlı değildir. Ancak, su hiçbir şeyi satın alamaz ya da su karşılığında hemen hiçbir şey elde edilemez. Oysa, bir elmasın pek az kullanım değeri vardır. Fakat, elmas diğer malların çok büyük miktarları ile mübadele edilebilir (*Milletlerin Zenginliği*, s. 28).*

Göreceğimiz gibi, klâsik iktisatçılar bu değer paradoksunu ya da kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki farklılığı çözme kabiliyetine sahip değildiler. Çünkü, grup olarak klâsik iktisatçılar pazar yerindeki marjinal (yani, ek, artımsal) değerlemelerin (valuations) varlığını ve önemini açıklamaya dönük bir gayret göstermemişlerdir. Smith'e gelince, o sadece mübadele değerini ya da nispi fiyatı ve onda zamanla meydana gelecek değişiklikleri açıklamaya koyulmuştur.

Değer Ölçüsü Olarak Emek

Milletlerin Zenginliği'nin Birinci Kitabı'nın 5, 6 ve 7. Bölümleri, Smith'in mübadele değeri tartışmasının özünü ihtiva eder. Smith'in bu nokta üzerindeki nihai yorumları, kendisinin genellikle bu bölümlerde değer (fiyat) ölçüsünü ve değer (nedenlerini) (kaynakları) aynı anda tartışıyor görünmesi gerçeğiyle karıştırılmıştır. Meselâ, 5. Bölümde şöyle ifade eder:

.... kendisinin kullanmayı veya tüketmeyi düşünmediği, ancak diğer metallerle değiştirmeyi plânladığı herhangi bir metanın sahibi için değeri, sahibinin satın almasını ya da yönetmesini mümkün kıldığı emek miktarına eşittir. Bu nedenle, emek, tüm metaların mübadele değerinin gerçek ölçüsüdür (Milletlerin Zenginliği, s. 30).

Para ile veya mallarla satın alınan şeyin emekle kazanıldığı (satın alındığı) ile ilgili bu düşüncenin, Smith'in diğer seleflerinden Sir William Petty tarafından da açıklanmış olsa da, Smith tarafından dostu David Hume'dan alındığı anlaşılmaktadır (4. Bölüme bakınız). Bununla birlikte, emeğin değer teorisinde uygulamada ve teorik düzeyde belli zorluklar vardır. Smith, bu sorunların farkında olduğunu şöyle açıklar:

İki farklı emek miktarı arasındaki oranı belirlemek, genellikle güçtür. Bu iki işte harcanan zaman, tek başına bu oranı belirlemez. Katlanılan zahmetin ve gösterilen becerinin farklı derecelerinin de aynı biçimde hesaba katılması gerekir. Bir saatlik çetin bir işte, iki saat süren kolay bir işten; öğrenmesi on yula mâl olmuş bir meslekte harcanan bir saatte, sıradan ve basit bir işte aynı süreyle çalışmada olduğundan daha çok emek bulunabilir. Ama katlanılan güçlüğü ve becerinin doğru bir ölçütünü bulmak kolay değildir. Gerçekte değişik tür emeklerin farklı ürünlerini mübadele ederken, genellikle bu ikisi de bir ölçüde hesaba katılmaktadır. Bununla birlikte, bu hesaba katma, herhangi bir hassas ölçüye göre değil, gündelik yaşantıda yeterli gelen ama tam olmayan o kaba eşitliğe göre piyasada yapılan pazarlık ve çekişmeyle ayarlanmaktadır (Milletlerin Zenginliği, s. 31).

Fiyatlar

Para, tabii ki değer en yaygın ölçüsüdür; ancak, paranın bizzat kendi değeri de zamanla değiştiği için, Smith parasal ölçütlerin eksikliklerinin de aynı şekilde farkında idi. Dolayısıyla, Beşinci Bölümün kalan kısmında reel ve nominal fiyatları dikkatli bir şekilde birbirinden ayırt etmeye çok özen göstermiştir. Örneğin, şöyle ifade eder:

Emeğin de metalar gibi bir gerçek, bir de nominal fiyatı vardır. Emeğin gerçek fiyatının, ona karşılık verilen yaşam boyu gerek duyulan zarûrî ve sıradan malların miktarından; nominal fiyatının ise, para miktarından ibaret olduğu söylenebilir. Emekçi, emeğinin nominal fiyatına değil, gerçek fiyatına oranla zengin veya fakir, iyi veya kötü ödüllendirilmiştir (Milletlerin Zenginliği, s. 33).

Smith, Altıncı Bölümde, bir kişinin "mal mevcudu birikiminden ve toprağın mülk edinilmesinden önceki toplumun o ilkel durumunu"nu bir yana bıraktığında, emeğin tek başına piyasa fiyatını açıklayamayacağına açıklık ge-

Piyasa

tirir. Kapitalist ekonomiler, toprakta ve diğer kaynaklarda sermaye birikimi ve bireysel mülkiyet haklarıyla kendilerini belli ederler. Bu yüzden, Smith'e göre, daha gelişmiş toplumlarda piyasa değeri üç unsura ayrılır (ya da üç unsur tarafından belirlenir):

Ücretler, kar ve rant, tüm mübadele edilebilir değer olduğu gibi, tüm gelirin (hasılanın) de üç temel kaynağıdır. Tüm diğer gelirler [faiz geliri, vergiler, vs.] eninde sonunda bu üç kaynağın birinden ya da diğerinden türetilmektedir (Milletlerin Zenginliği, s. 52).

Karı fiyatın zorunlu unsurlarından biri olarak dikkate almak suretiyle, Smith, fırsat maliyet kavramıyla ilgili bir anlayışı ortaya koymuştur. Onun gözlemi şuydu:

Günlük konuşma dilinde, temel maliyet [maliyet fiyatı] denilen şeye, bu metayı yeniden satacak olan kişinin karı katılmaz. Ancak, o kişi bu metayı çevresindeki ortalama kâr oranını sağlamayacak bir fiyattan satarsa, zarar edeceği açıktır. Çünkü, mal mevcudunu farklı bir biçimde kullanarak ortalama oranda kâr elde edecektir (Milletlerin Zenginliği, s. 55).

Milletlerin Zenginliği'nin bu iki bölümündeki düşüncelerin doğal gelişimine dikkat etmek gerekir. Birçok eski yazarın emek-maliyetine dayalı değer teorisi vardı ve daha sonraki birçok yazar aynı teoriyi Smith'e atfetmiştir. Fakat, onun açıklaması gerçekten başka bir şey. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, değer doğru ölçütünün, reel terimlerle emek-zaman olduğunun dikkate alınması ise; diğeri, değer kaynağının her bir mal için söz konusu olan zorunlu üretim maliyetleri olduğunun açıkça ifade edilmesidir. Kısacası, Smith, emeğin değer teorilerinin, emeğin temel üretim faktörünü temsil ettiği (eğer tek üretim faktörü değilse) sadece ilkel toplumlar için geçerli olduğunu hissetmiştir.

Piyasa Fiyatı ile Doğal Fiyatın Karşılaştırılması

Birinci Kitabın Yedinci Bölümü, Mark Blaug'ın deyimiyle, "her zaman iktisatçıların ekmeği ve tereyağı olmuş kısmî denge analizi türü" (*Economic Theory in Retrospect*, s. 39) ile doldurulmuştur.

Smith, burada malların doğal ve piyasa fiyatlarını tartışır. Smith, kaçınılmaz olarak, gerçek (yani, piyasa) fiyat ile doğal fiyat arasında ikili bir yapı (diktomi) oluşturmuştur. İlki, kısa dönemde arz ve talebin birbirini etkilemesiyle belirlenir; sonraki ise, uzun dönem üretim maliyetleri tarafından belirlenir. Kendi ifadesiyle söylemek gerekirse:

Her metanın piyasa fiyatı, pazara getirilmiş bulunan fiilî miktarı ile o metanın doğal fiyatını, yani, onu oraya getirmek için ödenmesi gereken rant, emek ve kârın toplam değerini ödemeye hazır olanların oluşturduğu talep arasındaki orana göre belirlenir. Bu talebi oluşturan kişilere fiilî talep edenler (effectual demanders) ve onların taleplerine de fiilî (etkili) talep (effectual demand) adı verilebilir. Çünkü, bu talep metanın pazara gelmesini etkileyebilecek güçtedir. Fiilî talep, mutlak talepten (absolute demand) farklıdır. Çok yoksul bir adamın da bir bakıma altı atlı bir araba talebi olduğu söylenebilir. Kendisi bunu çok isteyebilir. Ancak, onun talebini karşılamak üzere bu meta hiçbir zaman pazara getirilemeyeceği için, bu talep fiilî bir talep değildir (Milletlerin Zenginliği, s. 56).

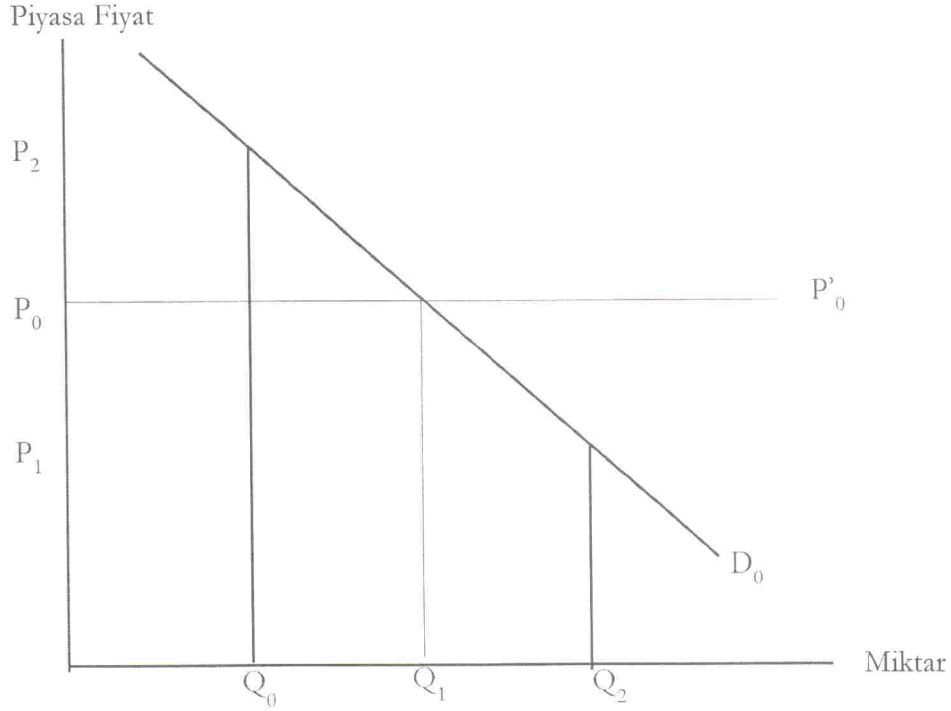
Smith'in fiilî fiyat ve doğal fiyat tartışması, yüz yıldan daha fazla bir süre sonra Alfred Marshall tarafından önerilen fiyatın daha grafiksel olarak kesin/tam açıklaması ile tutarlı değildir. Marshall'ın açıklaması, ilk yazarların kavramaları ve açıklamaları için dikkat edilir derecede zor olduğu ispatlanmış kavramlar olan, ama şu anda iyi bilinen arz ve talep faktörleriyle ilgili kavramlara dayanır. Smith'in fiyat ve miktar ayarlamalarını talep ve arzı kaydıran faktörler açısından mı, yoksa basit olarak belli bir eğri (ya da eğriler) boyunca hareketler olarak mı düşündüğü –hatta, fiyat ve miktar ayarlamalarını bu şekilde düşünüp düşünmediği hiç de açık değildir. Biz Marshall'ın analizini, basit olarak bu husustaki gelişmeler anlamında belli teorik noktaları açıklığa kavuşturmak amacıyla Smith'i yorumlamak için kullanırız.

O nedenle, Şekil 1'de Smith'in doğal fiyatına eşdeğer bir fiyat; diyelim ki p_0 varsayalım. Bu fiyatın, zaman içerisinde değişmez-değerli olduğu varsayılmıştır ve bu fiyat “ücretlerin, rantın ve kârın doğal oranları”nın toplamına eşittir. Smith'in fiilî talep kavramı, aşağı doğru azalan bir talep eğrisinin varlığını ima eder. Altı atlı bir fayton sahibi olmak isteyen, ama buna gücü yetmeyen fakir bir dilenci, eğer fiyat yeterince düşük olsaydı, sonunda belki bir adet satın alacaktı. Farklı servet düzeylerine sahip diğerleri ise, kendi taleplerinin daha düşük fiyatlarda “etkili” olmaya başladığını bulabilecektir. Bu yüzden, Şekil 1'de D_0 talep eğrisinin olduğunu varsayın. Smith'in fiilî talebi (yani, doğal fiyat düzeyinde talep edilen miktar), Q_0 'dır. Zevklerde, gelirden, diğer malların fiyatlarında, talep edenlerin ve arz edenlerin sayısında ve geleceğe dair beklentilerdeki değişiklikleri dikkate almaz isek, P_0 ve Q_0 , incelemeye konu olan endüstride uzun dönem fiyatı ve hasılatı olacaktır.

Şimdi Smith'in yorumunu ve Şekil 1'i yan yana koyalım:

Herhangi bir metanın pazara getirilmiş olan miktarı fiilî talepten az olduğunda [Q_1], o metayı oraya getirmek için karşılanması gereken rant, ücret ve kârın

tüm değerini ödemeye hazır olan kişilerin hepsi, istedikleri miktarı elde edemezler [Q_0]. O malın tamamını istemek [satın almak] yerine, bazıları daha fazla [para] vermeye istekli olacaktır. Bu talepler arasında hemen bir rekabet başlayacak; miktar eksikliğinin boyutu ya da rekabetçilerin zenginliğinin ve lüks tutkunluğunun, rekabetteki kararlılığı çok ya da az kızıştırması oranında, piyasa fiyatı doğal fiyatın çok veya az üstüne çıkacaktır [örneğin, p_1]. Aynı miktar eksikliği, o metanın elde edilmesinin kendileri için az ya da çok önemli oluşuna göre, eşit zenginlik lükse sahip rekabetçiler arasında genellikle daha az ya da daha çok canlı bir rekabete yol açar. Bir kentin kuşatılması ya da katlik sırasında, hayati maddelerin fabi fiyatının nedeni de budur (Milletlerin Zenginliği, s. 56).

Şekil 1

Eğer Q_1 piyasaya getirilen miktarı temsil ederse, daha sonra piyasa fiyatı doğal fiyatın üzerine yükselecektir; p_0 'dan p_1 'e.

Bu son cümle, kısa dönemde talep esnekliğinin önemine açık bir göndermedir. Diğer taraftan:

Pazara getirilmiş bulunan miktar fülî talebi aşarsa [Q_2], bu miktarın hepsi, o metayı oraya getirmek için gereken rant, ücret ve kârın tüm değerini ödemeye hazır

olanlara satılmaz. Metanın bir bölümünün daha az para vermek isteyenlere satılması gerekir ve onların verdiği düşük fiyat, tüm metanın fiyatını aşağıya çeker. Bu fazla gelen miktarın satıcı rekabetini az ya da çok artırmasına ve metayı derhal elden çıkarmanın satıcılar açısından az ya da çok önemli oluşuna bağlı olarak, piyasa fiyatı doğal fiyatın çok ya da az altına düşer [örneğin, p_2]. Aynı fazla miktar, dayanıklı bir maldan çok kolay bozulabilen maddelerin ithalatında, çok daha büyük bir rekabete yol açar (Milletlerin Zenginliği, s. 57).

Bu paragraftaki son cümle, aynı şekilde, kısa dönemde arz esnekliğinin önemine açık bir göndermedir. Netice olarak:

Pazara getirilmiş bulunan miktar, fiili talebi tam olarak karşılamaya yettiği ve onu aşmayacak düzeyde olduğunda; piyasa fiyatı doğal olarak ya tamamıyla ya da yaklaşık olarak doğal fiyatla eşitlenir [p_0]. Eldeki mal miktarının tümü bir fiyata elden çıkarılabilir; ayrıca daha yüksek bir fiyata satılmaz. Farklı satıcılar arasındaki rekabet, hepsini bu fiyatı kabule zorlar, ama bundan daha düşük bir fiyatı kabule zorlamaz (Milletlerin Zenginliği, s. 57).

Yukarıdaki analiz, açıkça, aynı ürünün satıcıları arasında olduğu gibi, alıcıları arasında da var olduğu varsayılan bir rekabetin mevcudiyetine bağlıdır. Ayrıca, Smith'in Skolastik iktisat üzerine en büyük ilerlemeyi kaydetmesi ve gerçekte ekonomik analizi modern seyrinde başlatması, rekabetin doğasını ve bunun etkilerini anlamada yatar. Smith, yeni gelişmeye başlayan bir kapitalizmin ekonomik gerçeklerinin, âdil fiyat doktrinini gereksiz hâle getirdiğinin basiretli bir şekilde farkına varmıştı. "Modern" dünya, az çok ekonomik gücün eşit yayılmasını beraberinde getiren atomistik rekabetin varlığına dayanır. Gücün yayılması, neticede Skolastiklere göre büyük bir endişe kaynağı olan gücün bireysel olarak kötüye kullanımına yönelik kendiliğinden bir kontrol sağlar. Smith'in doğal fiyat teorisi, eş-anlı olarak, atomistik rekabetin söz konusu olduğu "yeni dünya"da, normatif âdil fiyat kavramını gereksiz hâle getirmekle birlikte, kilise doktorları tarafından ileri sürülen ekonomik adalet için gerekli koşulları hazırlamıştır/tamamlamıştır.

Smith'in fiyat ve denge hakkındaki soyut düşüncelerden tam anlamıyla memnun olmadığı açıkça bellidir. Skolastik iktisadın yeniden gözden geçirilmesi şeklinde düzenlenen (kitabın İkinci Bölümü) açıkça göstermektedir ki, merkezî/orta aşama için rekabet eden birbirine rakip olan iki teori vardı: Her biri kendi üstünlüğünü iddia eden arz yanı ve talep yanı. Piyasa fiyatı,

* Alıcıların ve satıcıların piyasa fiyatını tek başlarına etkilemeyecek kadar çok (matematiksel olarak 'n') sayıda olduğu durumu ifade eder (ÇN).

Piyasa

uzun süren zor bir iş müddetince yüklenilen üretim maliyetlerini kapsamaması gerektiğinden; değer, üretimde kullanılan kaynakların bir fonksiyonu olmalıdır. Diğer taraftan, talep, insanlar isteklerinin yoğunluğuna göre bir şeye ödeme yapmaya gönüllü oldukları için, değer bir belirleyicisi olarak ortaya çıkar. Smith, değer fayda (talep) tarafından etkilenebileceğine işaret etmiştir; fakat, analizin bu tarafını geliştirmemiştir. Onun talep teorisine katkısı, mutlak talep (toplam istek) ile fiilî talep (istek + satın alma gücü) arasındaki bir ayırımla oldukça sınırlı bir vaziyettedir. Fiilî talep, üretim maliyetlerini kapsamak için yeterli bir fiyat olan “doğal fiyat”ı ödemek isteyen alıcıların talebidir. Smith, açıkça, değer “maliyet teorisi”nin daha ileri bir analize gereksinim duyduğunu hissetmiştir; ve değer arz-yönlü unsurlarının altında yatan ortak payda olarak emeği seçmek istediği gözüküyor. Bundan başka, değer mutlak ve evrensel bir ölçüsü için arayış içerisinde görünmüştür; ancak, bu hususta başarılı olduğu söylenemez. Smith’in arz ve talepten oluşan iki grup iddiayı karara bağlamaya dönük çabası, yukarıda taslağı ortaya konulan denge tanımlamasına yol açmıştır.

Smith’in performansı ile ilgili üstünde durulması gereken iki nokta vardır: Birincisi, Smith’in doğal fiyatı yalnızca bir denge olarak görme eğiliminde olmadığı (“tüm metallerin fiyatlarının devamlı olarak ona doğru yöneldiği merkezî fiyat”), aynı zamanda uzun dönemde sabit bir standart değer olarak da görme eğiliminde olduğudur. Modern deyişle, o uzun dönem arz eğrisini yatay olarak gördü. Şekil 5-1’de, uzun dönem arz eğrisi, kesikli $p_0 - p_0$ doğrusu ile aynı konuma sahiptir. Bu tür bir uzun dönem arz eğrisi, sadece sabit üretim maliyetleri tarafından nitelendirilen endüstrilerde söz konusu olduğundan dolayı, Smith’in değer teorisi sadece özel bir duruma uymaktadır. Bugün iktisatçılar, bir çok endüstrinin artan maliyet koşulları altında ve gerçekten birkaçının da azalan maliyet koşulları altında üretim yaptığının farkındadırlar.

İkinci nokta, Smith’in reel piyasaların genel olarak ideal durumdan nasıl saptığını göstermek suretiyle, modelinin soyut yapısını vurgulamış olmasıdır:

.... her metanın piyasa fiyatının, deyim yerindeyse doğal fiyatına doğru bir biçimde çekiliyor olmasına rağmen, yine de bazen bir takım aksaklıklar, bazen doğa olayları, bazen de belirli yasal uygulamalar bir çok metanın piyasa fiyatını, uzunca bir süre doğal fiyatının oldukça üstünde tutabilmektedir (Milletlerin Zenginliği, s. 59).

Smith’in terminolojisi, modern standartlar nezdinde dev mesabesinde değildir. Fakat, onun “kazalar”dan (accidents) kastettiği şey, ya satıcılardan ya da alıcı-

lardan elde edilen bilgiye yeniden sahip olmak için komplo hazırlayan hâdiselerdir. Ticaret sırları ya da el altından (gizlice) yapılan üretim teknikleri, bu etkiye sahiptir. Fiyatlarda “doğal” seviyenin üzerinde sonuç doğuran “doğal sebepler”, belli özel topraklardan oluşan sınırlı bir arazi alanını kapsar. Meselâ, şarabı seven ve ondan anlayan kimseler bilir ki, Mouton-Rothchild kırmızı Bordo şarabı üretimine uygun toprakların tamamı, fiilî talebi karşılayamaz. O nedenle, bu şarabın fiyatı, üretim maliyetinin kat-be-kat üzerindedir. Adam Smith, doğanın havaîliği (kaprisliği) hakkında çok az bir şeyin yapılabileceğini ve ticaret ve imalat sırlarının çok uzun süreliğine devam ettirilemeyeceğini anlamıştır. Ancak, kamu (hükümet) düzenlemeleri başka bir hikâyeye idi. Smith’in zamanında İngiliz ekonomisi, piyasayı dengeye ulaştırmaktan alıkoyan; o suretle, dahilî ve haricî ticaret hacmini sınırlayan, işbölümünü engelleyen ve ekonomik büyümeyi geciktiren kısıtlayıcı uygulamalar içeriyordu.

Smith hükümetin tekel imtiyazlarına yaptığı ödeneklerle ticarî sırlar arasındaki benzerliğe dikkat çekme konusunda hızlı idi:

Bir kişinin ya da ticarî bir şirketin elinde tuttuğu tekel, ticaret ya da imalatçı sırrı ile aynı etkiye sahiptir. Tekelciler, pazara hep gereğinden az mal sürerek ve fiilî talebi asla tam olarak karşılamayarak, mallarını doğal fiyatlarının çok üstünde satmakta ve ister ücretten ister kârdan oluşsun, doğal oranın çok üstünde kazanç sağlamaktadırlar (Milletlerin Zenginliği, s. 61).

Nihâî analizde, Smith’in piyasa dengesi modeli, sebep ve sonuca dayalı idi. Ancak, O, bunun soyut doğasını açıklamak için büyük ihtimam göstermiştir. Ekonomik gerçeklik, uzun dönem dengesine dönük pürüzsüz ve belirli ayarlamaları yavaşlatacak veya engelleyecek koşulları gerektirdiği için, teoriden farklıdır. Bu konuda, Smith, Ekonomik Tablo’yu (Tableau Économique), sebep ve sonucun katı bir biçimi olarak gören Fizyokratlarla karşılaştırılabilir. Onların modellerinde, toplumun üç sosyo-ekonomik sınıfı arasındaki temel gelir akımlarındaki belli bir değişim, millî gelirden kesin ve sürekli değişiklikler meydana getirmiştir. Smith, bu “Fransız sistemli adamlar” a karşı hayranlığına rağmen, Fizyokratların kendi soyut düşüncelerinin farkında olmayan tutsaklar olduklarını hissetmiştir. İskoçlu bir realist için, ekonomik yaşam ne o kadar basittir ne de o kadar kesindir.

Belki, Smith’in ürünlerin piyasa fiyatını belirleyen ilkelerle ilgili anlayışı kadar önemli olan, piyasa fiyatları ile faktör fiyatları arasındaki karşılıklı bağıllıkla ilgili kendisinin değerlendirmesi idi. Bu karşılıklı bağıllığın tanınması, Smith’in uzun dönem piyasa ayarlamaları görüşü için temeldir. Sözgelimi, o herhangi bir zamanda arz edilen bir malın miktarı fiilî talebi aşmışsa:

Piyasa

.... fiyatı oluşturan bileşenlerden bazılarında doğal oranından daha düşük bir miktarda ödeme yapmak gerekir. Eğer bu bileşen rant olursa, toprak sahiplerinin çıkarı, onları topraklarının bir bölümünde ekimden vazgeçmeye yönlendirecektir. Eğer bu bileşen ücret ya da kâr ise, birinci durumda işçilerin çıkarı, ikinci durumda da işverenlerin çıkarı, onları emeklerinin ya da mal-mevcutlarının bir bölümünü işten geri çekmeye yönlendirecektir. Çok geçmeden pazara getirilmiş olan miktar, fiili talebi karşılamaya yeterli olanı geçmeyecek bir düzeye gelecektir. Meta fiyatının değişik bileşenleri, doğal oranlarına yükselecekler ve metanın fiyatı, bir bütün olarak metanın doğal fiyatıyla çakışacaktır (Milletlerin Zenginliği, s. 57).

Diğer bir deyişle, Smith'e göre, faktör fiyatları da uzun dönem dengesinde olmadıkça, ürün fiyatları uzun dönem dengesinde olamaz. Aşağı yukarı bir asır sonra, Fransız iktisatçısı Leon Walras, neredeyse aynı ilkelere dayalı matematiksel bir genel ekonomik denge analizi geliştirmiştir.

Adam Smith'ten önceki yazarların sözleriyle ilgili bir inceleme, bir kişinin onun doğal değer teorisinde somutlaştırılmış olan teorik ilerlemeyi takdirini artırır. Yine de, teorisinin tamamında, insanı usandıracak şekilde gereksiz tekrar mahiyetinde bir şeyler vardır. Doğal değer teorisi, fiyatı, üretim maliyeti açısından açıklar. Fakat, maliyetlerin bizzat kendileri birer fiyattır. Bu maliyetler, çeşitli üretim faktörlerinin satın alınması (kiralınması) için yapılan birer ödemedir. O hâlde, doğal değer teorisi, esasında fiyatları fiyatlarla açıklamaktadır. Değer teorisinin tamamı burada böylece kalamaz; aynı zamanda, üretimin her bir faktörüne yapılan ödemelerin sebeplerini ve belirlenmesini de açıklamalıdır.

Faktörler ve Payları

Aslında, Smith, ücretlerin, rantın ve kârların belirlenmesiyle ilgili tatmin edici bir teori geliştirmede, sadece daha sonra takipçileri tarafından genişletilen, bu konuların özünün daha iyi anlaşılmasına dönük çok önemli katkılarda bulunmuştur. Örneğin, bir kimse diyebilir ki, Smith ücretlerle ilgili üç, rantla ilgili üç ve belki kâr ile ilgili iki açıklama önerisinde bulunmuştur. Takip eden kısmında, Smith'in gelir dağılımı konusunda kendisinin doğru kabul ettiği farklı türden hâkim olan görüş kadar çok vurgulanan konu, onun düşüncelerinin analitik sadeliği ve basitliği değildir.

Ücretler

Smith, ücretlerle ilgili tartışmasına, "hem toprağın mülk edinilmesinden hem de mal-mevcudu birikiminden önce, eşyanın başlangıcındaki o dönem"e geri

dönerek (ondan bahisle), değer konusuyla ilgili tartışmasında yaptığı gibi başlar. Bu ilkel toplumda, “eşyanın başlangıcındaki o dönemde, ... emeğin bütün ürünü emekçiye aittir. Onunla bu ürünü paylaşacak ne toprak sahibi ne de patron olduğu” (*Milletlerin Zenginliği*, s. 64) için, ücretler verimliliğe göre belirlenir.

Toprak özel mülkiyet olur olmaz, toprak sahibi yıllık üretimden kendi payını talep eder, ve sermaye birikimi özel mülkiyet olduğunda da kapitalist aynı şeyi yapar. Dolayısıyla, Smith’e göre, toprak sahibi ve kapitalist, emeğin ürününü paylaşır; bir defa bu gerçekleşince, artan emek verimliliğinin olası etkilerini bundan sonra ücretlere bağlamak anlamsız hâle gelir. Gelir dağılımı teorisinde sonradan ortaya çıkan gelişmelerin göstereceği üzere, bu hususta Smith’in görüşü talihsizdi. Yine de, bu görüş, Ricardo, Malthus ve diğer birçoğu tarafından Smith’in teorilerinin rafine hâle getirilmesinde önemli bir rol oynayan, kendisinin klâsik ücret-fonu kavramını geliştirmesi için bir aşama oluşturdu. Biraz önceki durumda olduğu gibi, Smith’in daha rafine ücret teorisi, ücret-fonu doktrininde yer almıştır.

Geçmiş hatırlayarak, ücret-fonu kavramını analizin motoru olarak gören modern öğrencinin karşı karşıya kaldığı zorluk, bunun aynı anda bir ücret teorisi ve bir sermaye teorisi olmasıdır. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllar boyunca çoğu zaman ücret ödemeleriyle ilgili hâkim görüş, aşağıdaki gibi özetlenebilir: Biriktirilen sermaye, çalışan nüfusun geçimi için bir fon oluşturursa, sermaye birikimi, emeği istihdam etmeyi mümkün hâle getirir. Bu fon, fonun sahibinin (yani, kapitalistin) karşılığında bir getiri beklediği ve onu beklemeye hakkının olduğu, çalışanlara yapılan ön-ödemelerden ibarettir. Ücret fonu fikri, ilk defa Smith’le birlikte ortaya çıkmamış olsa da, o belki de bu düşüncenin en muhtasar (az ve özlü) açıklamasını ortaya koymuştur:

Toprağı işleyen kişinin, mahsulü toplayana kadar kendini geçindirebilmesi, ender görülen bir durumdur. Onun geçimi, genellikle, onu çalıştıran bir patronun, yani çiftçinin mal-mevcudundan sağlanır. Bu patronun, çalıştırdığı kişinin emeğinin ürününe ortak olmasından veya mal-mevcudunun bir kârla birlikte kendisine geri dönmesinden başka, o kişiyi istihdam etmesinde herhangi bir çıkarı yoktur (*Milletlerin Zenginliği*, s. 65).

Smith, ücret-fonu teorisinde ekonomik büyüme sürecinin gerekli unsurlarını bir araya getirir. Bir ücret-fonunun varlığı, eş-anlı olarak, tasarrufun (yani, birikimin) mantığı, ücretlerin ve kârın açıklaması ve nüfusun büyümesinin belirleyicisidir. Bu doktrin, işçilerin kendilerine çalışmak için ihtiyaç duydukları aletleri ve hayatta kalmaları maksadıyla yiyecek, giyecek ve barınak (yani, “ge-

Piyasa

çimlik ücret malları”) sağlamaları için kapitalistlere bağımlı olduklarını söyler. Ücret malları stokunu artırmanın yegane yolu, kapitalistleri tasarruf yapmaya teşvik etmektir ve bunu yapmanın tek yolu da, Smith’in görüşüne göre, tasarrufun yegane kaynağını oluşturan kârları artırmaktır. Başka bir deyişle, tasarruflar, üretim sürecinde bir çıkış yolu bulmak zorundadır; eğer daha fazla işçi çalıştırmak için kullanılırsa, ücretler-fonu büyür ve işçilere yapılan (ortalama) ödemeler de artar. Dolayısıyla, işçiler/çalışanlar, ücret mallarına daha fazla harcarlar, toplam talep artar ve gelecek üretim döneminde daha fazla üretim gerçekleşir. Bu sistemde, paranın değer biriktirme aracı olarak değil, sadece mübadele aracı olarak görüldüğüne dikkat etmek gerekir. İddihar, mantıksız (yani, maliyetli) olarak görünür, ve bu nedenle, tasarrufların tamamı yatırıma dönüşür. Yani, tasarruflar ücret-fonuna gider. Bu görüşün belli bir biçimi, daha sonraları, Fransız iktisatçısı ve Smith’in havarisi J. B. Say’den sonra “Say Yasası” olarak bilinir olmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, Smith başka bir yerde “sözleşmeli” bir ücret teorisi önerir; ama, bu da “geçimlik” bir teoridir. Meselâ, Smith şöyle der:

Ortalama emek ücretleri, her yerde genellikle çıkarları kesinlikle aynı olmayan bu iki taraf arasında yapılan bir anlaşmaya bağlıdır. İşçiler, olabildiğince çok almak; patronlar ise, olabildiğince az vermek ister. Birinciler, emek ücretlerini artırmak amacı ile; ikinciler ise, ücretleri düşürmek amacı ile bir araya gelip birleşirler (Milletlerin Zenginliği, s. 66).

Açıkçası, Smith ücretlere ya da işverenlerin birleştirilmiş faaliyetine yönelik daha düşük bir sınırın olduğu şeklinde devam eder. Çünkü, “bir insan her zaman işi ile geçinmek zorundadır ve aldığı ücret, en azından onu geçindirmeye yetmelidir. Hatta, çoğu durumda bundan biraz da fazla olmalıdır; yoksa, bir aile geçindirmek mümkün olmaz. Böylece, işçilerin soyu da bir nesilden öteye geçemez (Milletlerin Zenginliği, s. 67-68).

Ücret-fonu büyüdükçe, ondan sonra daha büyük bir nüfusu destekleyebilir. Öyle ki, ortalama ücretler geçimlik ücretin üzerinde yeterli derecede arttıkça, işçiler, türlerin çoğalması sayesinde sayı olarak artacaktır. Bununla birlikte, daha fazla nüfus ücret-fonlarına artan bir yük getireceğinden, nüfus artışı, kontrolsüz, serbest bir şekilde devam edemez. O nedenle, uzun dönem eğilimi, ortalama ücret oranlarının geçimlik seviyelerine doğru olabilir.

Bu açıklamalardan hangisi Smith’in ücret teorisini temsil eder? Gerçekte, bunların hepsi de bir noktada toplanır; en azından birbirleriyle uyumsuz değildirler. Ücret-fonunun büyüklüğü, toplam ücret ödemelerinin büyüklüğünü

açıklar; oysa, bireysel ya da ortalama ücret hadleri arz ve talep koşulları tarafından açıklanır. Smith, ücretleri uzun dönemde işçilerin geçim ve çoğalma/üreme maliyetleri tarafından tayin edilir olarak düşünür. Doğal ücret, bir geçimlik ücrettir; fakat “geçimlik”, basit olarak, çalışanların çocuk sahibi olmak istemelerinden önce ısrar ettikleri asgarî ödeme anlamına gelir. Kısaca, emek, sabit maliyetler üzerinden de üretilebilir; uzun dönem emek arz eğrisi, Smith’in geçimlik düşüncesiyle uyumlu bir ücret haddinde yataydır. Bununla birlikte, kısa dönemde ücret hadleri uzun dönem denge ücret hadlerinin üzerinde veya altında olabilir. Çünkü, kısa dönem arz ve talep, sözleşmeye bağlı düzenlemeler, doğanın kazaları, kanunlar, ve saire tarafından etkilenebilir.

Uzun dönemde bile, ücretlerdeki trend yukarı doğru olabilir. Çünkü, emek talebindeki bir artış, daha yüksek ortalama ücretlere neden olur ve nüfus artışını özendirir; ancak, bu daha sonra yeterli bir zaman gecikmesi ile birlikte gerçekleşir. Başka bir ifade ile, büyüyen bir ekonomide, emek arzındaki artışlar, emek talebindeki artışlardan sürekli olarak geride kalabilir.

Ücretlerin toplam seviyesi sorunundan başka, Smith, istihdamın belli koşullarının neden olduğu ücret primleri anlamında kullanılan “denge ücret farklılıkları” tartışmasını genişletmiştir. Toplam ücret seviyesi, önemli bir makro ekonomik değişken olurken; denge ücret farklılıkları düşüncesi, önemli bir mikro ekonomik faktördür. Cantillon, konuyu sistematik bir yolla açan ilk yazar idi. Diğer her açıdan aynı şekilde eğitilen ve aynı yerde bulunan işçiler, yine de nitelik kazanma konusundaki zamanın ve harcamanın derecesine, işyerindeki tehlike ve işin riskine ve çalışanlardan beklenen güvenin boyutuna göre, çok veya az kazanacaklardır. Cantillon, bu tartışmayı, tipik bir şekilde az ve öz olarak açıklama yeteneğini göstererek açmıştır:

Eğitimde en fazla zaman ve en fazla maharet ve gayret gerektiren mesleklere, zorunlu olarak en iyi ödeme yapılmalıdır. Nitelikli bir marangoz, yaptığı işin karşılığı olarak sıradan bir marangozdan/doğramacıdan daha yüksek bir fiyat almalıdır. Aynı şekilde, iyi bir saatçi de ürününü bir nalbanttan daha fazlaya satmalıdır.

Dökümcülerin, gemicilerin, gümüş madencilerinin, ve sair mesleklerin işlerinde olduğu gibi, risklerle ve tehlikelerle yürütülen el işlerine (zanaatlara ve mesleklere), risklerine oranla ödeme yapılmalıdır. Tehlikelerden başka, nitelik (hüner) gerektiğinde, daha da fazla ödeme yapılmalıdır. Örneğin, pilotlar, dalgıçlar, mübendisler ve saire, bu türdendir. Kapasiteye ve güvenilirliğe ihtiyaç duyulduğunda; kuyumcuların, defter tutucuların, veznedarların ve diğerlerinininde olduğu gibi, emeğe daha da yüksek bir ödeme yapılır (Essai, s. 21).

Piyasa

Smith, *Milletlerin Zenginliği*'nde (Birinci Kitap, Onuncu Bölüm, Birinci Kısım), bu konuları ayrıntılı bir şekilde ele almış ve "ücretlerle ve kârlarla ilgili eşitsizliklerin, istihdamın bizzat kendi doğasından kaynaklandığı" tartışmasını genişletmiştir. Kendisinin konuyla ilgili anlatmak istediği temel noktaların kısa bir özeti aşağıdaki gibidir. Smith'e göre:

1. Ücretler, işin uygunluğu ile ters yönde değişir. ("Bütün işlerin en iğrenç olan cellatlık, yapılan işin miktarına oranla bütün alışılmış işlerden daha çok para kazandırır.")

2. Ücretler, işi öğrenmenin maliyeti ile aynı yönde değişir. ("Beceri gerektiren zanaatların ve serbest mesleklerin eğitimi çok daha zor ve pahalıdır. Bu yüzden, avukatların ve doktorların emeklerinin parasal karşılığı çok daha fazla olmalıdır; ve bu nedenle gerçekte de fazladır.")

3. Ücretler, işin sürekliliği ile ters yönde değişir. ("Hiçbir vasıflı işçinin yaptığı işi, duvarcı ve tuğlacılardan daha kolay öğrendiği sanılmamalıdır.... Dolayısıyla, zanaatçıların yüksek ücretleri, gösterdikleri hünerin karşılığı olmaktan çok, işlerinin süresiz oluşunun karşılığıdır.")

4. Ücretler, çalışanlara duyulması gereken güvenle aynı yönde değişir. ("Altın dökümcülerin ve kuyumcuların ücretleri, onlara emanet edilen değerli maddeler yüzünden her yerde diğer birçok çalışanın ücretinden daha yüksektir.")

5. Ücretler, başarı olasılığı ile ters yönde değişir. ("Yaklaşık kırk yaşında, ancak geçimini mesleğiyle sağlamaya başlayan bir hukuk danışmanı, yalnızca uzun ve pahalı eğitiminin değil, aynı zamanda bu meslekle muhtemelen hiçbir şey kazanamayan diğer yirmi kişinin eğitim harcamasının da karşılığını almalıdır.")

Kâr ve Faiz

Smith, ücretleri etkileyen bu aynı faktörlerden sadece birincinin ve sonuncunun; yani, işin uygun oluşu veya uygun olmaması ile yüklenilen riskin veya güvenliğin, kâr tarafından etkilendiğini müşahede etmiştir. Smith, kârı, girişimciliğin bir getirisi olmaktan ziyade, sermayenin bir getirisi olarak hesaba katmıştır. Dolayısıyla, onun kâr teorisi, çağdaş standartlar açısından günün şartlarına uygun değildir. Smith, aslında kârların nasıl yükseldiğine dair bir teoriden ziyade, kâr-yapma sürecinin özünü kavramaya yönelik yararlı görüşler önermiştir. Smith'e göre, kârın ana özelliği belirsizliğidir:

Kâr o kadar değişkendir ki, belli bir iş kolunda işini sürdüren bir kişi bile, size ortalama kârını her zaman söyleyemez. Çünkü, kârı yalnızca iş yaptığı metaların

fiyatlarındaki her değişiklikten değil, aynı zamanda rakiplerinin ve müşterilerinin işlerinin iyi ya da kötü gidişinden ve malların deniz ya da kara yolu ile taşınırken, batta depoda beklerken başlarına gelebilecek binlerce kazadan da etkilenmektedir. Bu yüzden, kâr yalnızca yıldan yıla değil, günden güne ve neredeyse saatten saate değişir. Büyük bir krallıkta yürütülen bütün iş kollarının ortalama kârını tam olarak belirlemek çok daha güç olmalıdır. Hele daha önceden ya da çok eski zamanlarda nasıl olduklarını herhangi bir kesinlikte saptamak büsbütün imkânsız olsa gerektir (Milletlerin Zenginliği, s. 87).

O yüzden, Smith'in önerdiği şey, toplam kârın ölçümünde, faiz, kârın bir kuklası (vekili) olarak görülebileceğidir. Smith, kârı "onu yöneten veya kullanan kişi tarafından mal-mevcudundan [yani, sermayeden] elde edilen hasıla" olarak tanımlamıştır. Oysa, faizi "onu [mal-mevcudunu, sermayeyi] bizzat kendisi kullanmayan, sadece diğerine borç veren kimse tarafından" mal-mevcudundan elde edilen hasıla olarak tanımlamıştır. Smith'in kâr kavramı, iki ödemenin toplamı olarak ortaya çıkar: (i) Artırılan sermayenin bir getirisi ve (ii) risk üstlenmenin bir bedeli. Faiz, kârın iyi bir göstergesi olmasına rağmen, tek başına kârın tamamını açıklayamaz. Bu yüzden, Smith'in kelimeleriyle ifade etmek gerekirse:

Buna göre, herhangi bir ülkede mutlak (yaygın) piyasa faiz oranı değiştiğinde, ortalama mal-mevcudu karlarının da bununla birlikte değişmesi gerektiğine, o düştükçe düşmesi, yükseldikçe yükselmesi gerektiğine inanabiliriz. Bu yüzden, faiz hareketi bizim kâr hareketi ile ilgili olarak fikir oluşturmamızı mümkün kılabilir (Milletlerin Zenginliği, s. 88).

Biraz önce bahsedilmesinden başka, Smith, kâr ve faiz kavramlarına belli görüşler -obiter dicta- ilâve etmiştir. Onun hesabına geçirdiği "en düşük ortalama (ordinary) kâr oranı, her zaman her mal-mevcudu kullanımının karşı karşıya olduğu rastlantısal kayıpları karşılamaya yetenden biraz daha fazla olmalıdır. Temiz ya da açık (net) kâr, bu fazladan başka bir şey değildir". Smith aynen şöyle açıklar: "En düşük ortalama faiz oranı, ... borç vermenin orta derecede bir ihtiyatla bile, karşı karşıya olduğu rastlantısal kayıpları karşılamaya yetenden biraz daha fazla olmalıdır. Bu fazla olmasaydı, borç vermenin tek itici gücü, hayırseverlik (sadaka) ya da dostluk olurdu (Milletlerin Zenginliği, s. 96).

Ücretleri yükselten mal-mevcudunun artması, kârın azalmasına yol açar. Birçok zengin tüccarın mal-mevcudu, aynı iş kolunda olduğu için, birbirleriyle rekabetleri doğal olarak kârlarını düşürme eğilimi taşımakta ve aynı toplumda yürütülen bütün farklı iş kollarında da benzer biçimde bir mal-mevcudu artışı

Piyasa

olduğu zaman, aynı rekabet hepsinde aynı sonuca yol açıyor olmalıdır (Milletlerin Zenginliği, s. 87).

Belki de bu İngiltere’de kendisinin önde gelen havarisi David Ricardo (Yedinci Bölüme bakınız) tarafından sahip çıkılan bir görüş olduğundan dolayıdır; genellikle, Smith’in, kârı bir ‘artık’ ya da ‘fazla’ olarak gördüğü kabul edilir. Bununla birlikte, Smith’in kâr üzerine yazdığı bölümden alınan aşağıdaki pasaj, bu “geleneksel hikmet (bilgelik)”e meydan okumaktadır.

Gerçekte yüksek kârlar, işin fiyatını yüksek ücretlerden daha çok artırma eğilimi taşımaktadır... Tüccarlarımız ve imalatçı patronlarımız, yüksek ücretlerin fiyatları artırdığı için, olumsuz sonuçlara yol açtığından ve dolayısıyla ülke içinde ve dışında mallarının satışını azalttığından fazlasıyla yakınır. Yüksek kârların olumsuz sonuçlarından ise, hiç söz etmezler (Milletlerin Zenginliği, s. 97-98).

Aslında, eğer kâr bir artık ise, yukarıdaki pasajlarda önerildiği gibi, fiyat belirleyici olabilmesi pek olası görülmemektedir. Fakat, biz kâr meselesinde Smith’in gerçekte neyi kastettiğinin kararlaştırılmasını okuyucuya bırakacağız. Bununla birlikte, Smith’in makro ekonomik büyümeye dönük plânını tetkik ettiğimizde, kâr ve sermaye birikimi konusuna geri döneceğiz.

Rant

Smith’in rant tartışması, üç faktöre dayanır: (i) Tekel unsurları, (ii) artık miktar (residual surplus) düşüncesi, ve (iii) alternatif maliyetler. Smith bunu şöyle belirtir: “Toprak rantı, doğal olarak bir tekel fiyatıdır. Toprak rantı, hiç de toprağın iyileştirilmesi için toprak sahibinin harcadığı ya da kabul edebileceği miktar oranında değil, çiftçinin ödeme gücü oranındadır (Milletlerin Zenginliği, s. 145).

Smith, rantı, basitçe, “toprağı kullanmak için ödenen fiyat” olarak tanımlamıştır. Yıllık rantın toplamı, genellikle toprak sahibi ile toprağı işleyen kiracı arasındaki sözleşme ile belirlenir. Tabii, toprak sahibi bu anlaşmada üstün taraftır; bundan dolayı da rant, bir tekel getirisi olarak görülür. Smith bu konuda şunları yazar:

Kira sözleşmesinin koşullarını belirlerken, toprak sahibi, ona [kiracıya] ürünün payından o çevrede çiftçilik yapmak için gerekli mal-mevcutunun ortalama kârı da göz önünde bulundurularak, tohumluk almak, emek ücretini ödemek, hayvan ve diğer tarım araçlarını satın almak ve bunların bakımını üstlenmek için gerekli mal mevcudunun korunmasına yetecek kadardan daha fazla bırakmamaya çalışır. Bu açıktır ki, kiracının zararlı çıkmadan kabul edebileceği en

küçük paydır. Toprak sahibi de, ona bundan fazlasını bırakmayı pek istemez (Milletlerin Zenginliği, s. 144).

Rantın belirlenmesinde söz konusu olan diğer tekel unsurları, [arazinin] verimliliğini ve yerleşim yerini içerir. Bu yüzden, önemli şarap üretilen Fransız Côte-d'Or veya Champagne bölgeleri gibi belli bir ürün için elverişli olan toprak, bir tekel olabilir. Bu durumda Smith, şarap üretimine hasredilen toprak miktarının fiilî talebi tatmin etmek için oldukça küçük olduğunu; bu nedenle, Fransız şaraplarının piyasa fiyatının doğal fiyatlarından daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Smith, şunu savunur "... fiyatın geri kalan fazlası ile tahılın ya da meranın (otlağın) benzer fazlaları arasında bu durumda ve sadece bu durumda, hiçbir düzenli oran bulunmayabilir. Fakat, onu herhangi bir ölçüde aşabilir ve bu fazlanın büyük çoğunluğu da, doğal olarak toprak sahibinin rantına gider" (Milletlerin Zenginliği, s. 155).

Adam Smith'in görüşünde rant, açık bir şekilde artk/bakiye (residual) ödemedir. Rant, normal (ortalama) kâr dahil, diğer tüm üretim maliyetleri gerçekleşikten sonra, kalan yıllık ürünün bir kısmıdır. Rant, aslında belirleyen bir fiyat olmaktan ziyade, belirlenen bir fiyattır. Smith'in kendi kelimeleleriyle, rant, "metaların fiyatına ücret ve kârdan farklı bir yolla katılır. Yüksek ya da düşük ücret ve kâr, yüksek ya da düşük fiyatların nedenleridir; yüksek ya da düşük rant ise, yüksek ya da düşük fiyatın sonucudur" (Milletlerin Zenginliği, s. 145-146).

Son olarak, Smith, farklılaştırılmış rantların alternatif maliyetler temeli üzerinden açıklanabileceğini iddia etmiştir.

Avrupa'da doğrudan doğruya insan yiyeceği olarak kullanılan başlıca toprak ürünü tahıldır. Bu nedenle, bazı özel koşullar dışında Avrupa'da tahıl ekili tarlaların rantı, tüm diğer ekili toprakların rantını düzenler.... Herhangi bir ülkede, halkın en beğendiği günlük bitkisel besin en vasat toprakta aynı ya da yaklaşık aynı bakım ile, en verimli toprakta yetişen tabıldan daha fazla miktarda elde edilebiliyorsa, toprak sahibinin rantı, zorunlu olarak çok olacaktır (Milletlerin Zenginliği, s. 159).*

Başka bir ifade ile, belli bir kullanımındaki toprağın rantı, büyük ölçüde toprağın bir sonraki en iyi alternatif kullanımında, onun verimliliğine bağlı olacaktır.

* "Tahıl" terimi, bu dönemde genellikle geniş kapsamlı olarak buğday, arpa, yulaf vesaire gibi, neredeyse yenilebilir nitelikteki tüm hububatı kastetmek üzere kullanılmıştır.

Smith'in Makro Ekonomisi: Ekonomik Büyümeyle İlgili Plânı

Milletlerin Zenginliği'nin Birinci Kitabı, esasen değer ve dağıtımın mikro ekonomik temellerine ayrılmış olsa da, Smith'in ekonomik büyüme teorisinin başlangıç noktasını oluşturan meşhur işbölümü tartışmasını da içerir. Bu teorinin, *Milletlerin Zenginliği*'nde tüm esasları belli bir yerde toplu olarak bulunamasa da, tüm unsurlarının bir arada ele alınması gerekir. Aşağıdaki kısım, Smith'in ekonomik büyüme teorisinin toplu olarak kısa bir tanımını ve açıklamasını verir.

İşbölümü

Joseph Schumpeter, işbölümünün, Adam Smith'e göre "ekonomik gelişmede hemen hemen tek unsur olduğunu" (*Ekonomik Analizin Tarihi*, s. 187) gözlemlemiştir. Bu ifade, mübalağaya kaçsa da, amaca çok yakındır. Smith'in Birinci Kitaptaki işbölümü tartışması, -piyasa kuramının dayandığı ilkeler olan- uzmanlaşma ve mübadeleden kazanımların fevkalade berrak bir analizini sağlar.

Smith, sık sık alıntı yapılan bir paragrafta, bir toplu iğne fabrikasında uzmanlaşmadan ve işbölümünden elde edilen kazanımları tarif eder:

Ne [iğne yapımıyla ilgili ticaretle] bir eğitim almış ne de onda [iğne yapımında] istibdam edilen makinelerin kullanımıyla daha önce karşılaşmış bulunan bir işçi, tüm gücüyle çalışarak belki ancak günde bir iğne yapabilir; ke-sinlikle yirmi iğne yapamaz. Ancak, bu işin şimdiki yürütülüş biçimi sadece ayrı bir işkolu yaratmakla kalmamış, toplu iğne yapımının, her biri bağımsız bir işko-lu olan çok sayıda alt parçaya ayrılmasını sağlamıştır. Bir işçi teli gerer, bir baş-kası düzeltir, bir üçüncüsü keser, dördüncüsü ucunu sıvırtır, beşincisi toplu ucun takılabilmesi için tepesini ezer. Toplu iğne başının yapımı, iki veya üç ayrı işlem gerektirir. Bunu iğneye takmak da ayrı bir işlemdir. Toplu iğneleri beyazlatmak, yine ayrı bir iştir. İğneleri paketlemek bile ayrı bir iştir. Böylece, belli bir öneme sahip toplu iğne yapımı işi, bazı imalathanelerde her birinin ayrı bir işçi tarafından yapıldığı; bazılarının ise, bir işçinin iki-üç işlemi birden yaptığı yaklaşık onsekiz ayrı işleme bölünmüştür. Sadece on işçinin çalıştığı, bir kişinin günde [ortalama olarak] dört bin sekiz yüz iğne yaptığı bu tip küçük bir imalathane gördüm.*

* Milletlerin Zenginliği dikkatle incelendiğinde; bu kısmın, yani, [iğne yapımıyla ilgili ticaretle –the trade of the pin-maker] aslında Smith'in kendi orijinal ifadesi olmadığı, yazarın ifadesi olduğu anlaşılmaktadır (ÇN).

Oysa, ayrı ayrı ve birbirlerinden bağımsız olarak çalışsalar ve özel olarak bu iş için yetişmemiş olsalar, her biri tek başına günde kuşkusuz yirmi iğne, hatta belki de tek bir iğne bile yapamayacaktı (Milletlerin Zenginliği, s. 5).

Smith, iş bölümünün her biri daha büyük bir ekonomik zenginliğe yol açan üç avantajının olduğu sonucuna varmıştır: (1) Her bir çalışanın niteliğinde ve becerisindeki bir artış, (2) zamandan tasarruf ve (3) makinelerin icadı. En son bahsedilen avantaj, iş bölümü sayesinde bireylerin dikkatlerini belli bir nesne üzerinde yoğunlaştırmalarından kaynaklanmaktadır. Smith bunu şöyle ifade eder: “Zihnindeki bütün dikkati birçok şey arasında dağıtmaktansa, tek bir nesneye doğrulttuğu zaman, insanoglunun herhangi bir nesneyi icat etme yöntemlerini daha çabuk kavraması ve daha kolay keşfetmesi mümkün olacaktır” (*Milletlerin Zenginliği*, s. 9).

Zenginlik, Gelir ve Verimli ve Verimsiz Emek

Daha önce bahsedildiği üzere, Smith bir ülkenin zenginliğinin doğası konusunda Merkantilistlerden kesin bir şekilde ayrılır. Onun gözlemi şu şekildedir: “Kıymetli madenlerin yüksek değeri, herhangi bir ülkede fakirliğin ya da barbarlığın bir ispatı olamaz... Bu, sadece ticarî dünyaya arz amacıyla, o zamanda bulunan maden ocaklarının çoraklığının (verimsizliğinin) bir ispatı olabilir” (*Milletlerin Zenginliği*, s. 238). Smith’e göre, ulusal zenginlik kıymetli madenlerin değeri ile değil, “ülkenin sahip olduğu toprağın ve işgücünün yıllık üretiminin mübadele edilebilir değeri” ile ölçülürdü. Böylece Smith, bugünkü iktisatçıların “millî gelir” (national income) kavramı ile ifade ettikleriyle esasen aynı anlama gelen “millî servet” (national wealth) kavramını kullanmıştır.

Fakat Smith, servetin (zenginliğin) özünün sadece fiziksel malların üretimi olacağını düşünmüş ve bu düşünce, İkinci Kitap’ta onun verimli (üretken) ve verimsiz emek arasında yaptığı talihsiz ayırımı yol açmıştır. Bu ayırma göre, üretken emek, piyasa değeri olan elle tutulur bir mal üreten emektir. Diğer taraftan üretken olmayan emek, esnaf ve meslek sahibi kimselerin icra ettiği hizmetler gibi, somut olmayan bir üretimle sonuçlanır. Smith, (bir öğretmen –üniversite hocası- olarak) kendisinin çıktısını [eğitim hizmetini] pazarda satılan elle tutulur mal olmadığı için, esasen üretken olmayan bir şekilde nitelmiştir. O, avukatların, doktorların ve diğer hizmete-yönelik çalışanların hizmetlerini de aynı sınıflamaya tâbi tutmuştur.

Smith’in bu ayrımı çok eleştiri almıştır. Elbette, elle tutulur mallar üretmedikleri için, hizmet endüstrilerini basit bir şekilde verimsiz olarak nitelendir-

Piyasa

mek anlamsızdır. Bununla birlikte, Smith'in anlatmak istediği şey, toplam net yatırımları arttıran ve böylece ekonomik büyüme hedefine hizmet eden faaliyetler ve sadece hane halklarının ihtiyaçlarına hizmet eden faaliyetler arasında yapmış olduğu ayırmadır. Gerçi Smith'in seçtiği terminoloji yanlış anlamalara sebep olsa da, bu ikinci ayırım, iktisat teorisinde tamamen geçerli olan bir ayırmadır. Smith'in üretken olmayan çalışanları faydasız olarak düşünmediğine ve onların faaliyetlerini, basit bir şekilde, ekonomik büyüme amacına yardımcı faaliyetler olarak dikkate almadığına dikkat etmek gerekir.

Sermayenin Rolü

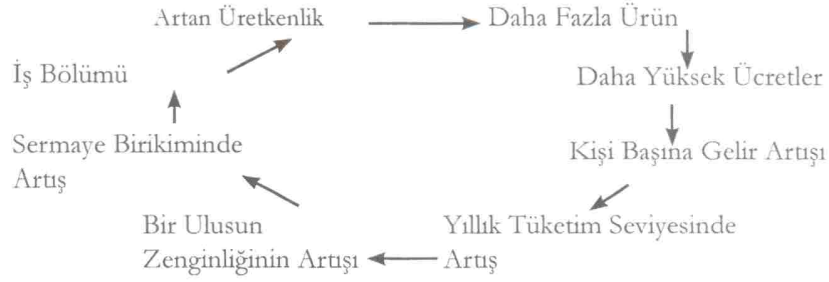
(Smith'in toplumun özünde varolan eğilim olarak telakki ettiği) iş bölümü, büyüme sürecini başlatırken; büyüme sürecinin devamını sağlayan da sermaye birikimidir. Büyüme sürecindeki anahtar unsurlar; tabiat, birikim ve stokun (mal mevcudunun) kullanımudur. Smith, "stok" ile modern anlamda serveti (zenginliği) ima etmiştir; stoğun bir kısmı (yada tamamı) tüketim için ayrılır, bir kısmı da yatırım yoluyla daha fazla gelir elde etmek için ayrılır. Yatırıma ne kadar büyük pay ayrılırsa, bir ulusun büyüme potansiyeli de o kadar büyük olur. Sermaye birikimi, -yeniden hatırlatılacaktır- ücret fonlarını genişletir; bu da daha sonra sırasıyla daha fazla sayıda işçinin üretken faaliyetlerle işğal etmesine imkân verir ve böylece ulusal hasıla hacmini artar.

İşçiler, üretim süreci boyunca geçimlerini sağlamak için ücret-fonunu sürekli avans olarak kullandıkları için, bunu zamanla tüketirler. Bununla birlikte, üretim dönemi sonunda, normal bir kâr ile üretilen mallar satılır; dolayısıyla, ücret malları (sermaye) stoku, kazanılan kâr miktarı kadar yeniden oluşturulur, hatta arttırılır. Bu şekilde, kâr birikimi sayesinde, sermaye stoku zamanla büyür, böylece bir sonraki üretim döneminde daha çok işçi desteklenerek daha çok hasıla elde edilir.

Smith tarafından gösterildiği gibi, sebep sonuç ilişkisi zinciri kırılmadığı müddetçe, büyümenin devam eden bir süreç olarak görüldüğü bir durumda, ekonomik büyüme zinciri bir bütün olarak Şekil 5-2'de özetlenebilir. Smith'in yaptığı gibi, iş bölümü ile başlayarak, nedensellik ilişkisi çizgisi saat yelkovanı yönünde işler. Büyüme süreci üzerindeki nihai tahdit, sermaye stoku zamanla büyümeye devam ettikçe, yeni ve karlı yatırım alanlarının bulunmasındaki artan zorluk olacaktır.

Şekil 2

Smith'in ekonomik büyüme teorisi, şekilde büyüme sürecini işbölümüyle başlatan ve saat yelkovanı yönünde ilerleyen devamlı bir süreçtir.

Sonuç

Ortaçağ'dan onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar Avrupa ve Büyük Britanya'da ulusal nüfuslar ve ulusal hâsıllar anlamlı bir şekilde artmıştır. Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'ni yazdığında, Sanayi Devrimi başlıyordu. Bu gelişmeler, insanların ticarete ve mübadeleye yönelik tutumlarını tamamen değiştirdi. Ortaçağ'a özgü ekonomik adalet ve statüko anlamında dar bir pencereden bakıldığında; mevcut hâkim durum, ekonomik büyümeyi ve değişimi teşvik eden unsurlardan biri hâline gelmiştir. Bu evrimsel değişim, sırasıyla ticaret ve mübadeleye dair feodal ve merkantilist sınırlamaların ortadan kaldırılmasına yol açmıştır.

Bu değişimin sebepleri çok fazla karmaşık değildir. Ekonomik durgunluğun belirleyici olduğu Ortaçağ gibi bir toplumda, bir kişinin kazancı diğerinin kaybı idi. Bu nedenle, kilise pederlerinin ekonomik adaletle ilgili endişesi ile mutluluğa ve ekonomik refaha giden yol olarak ihtiyaçları asgarî düzeyde tutmayı anlamaya yönelik diğer dünyevî eğilimi bundandır. Aksine, millî hâsıla artarken, bir insan, zihninin ahlakla daha az meşgul olmasını ve ekonomik büyümenin altında yatan sebepleri açıklamak için iktisadi analiz üzerine daha fazla yoğunlaşmayı bekler. Gayet basit bir şekilde, her bireyin diğerlerinin durumunu ille de kötüleştirmeden (büyüyen) ekonomik pastadan daha büyük bir dilim alabileceği, genişleyen bir ekonomide, insanların aç gözlülük içgüdüünü frenleme gereksinimi daha az önemlidir. 1776 yılı ile birlikte, bireysel kâr peşinde olmaya karşı kısıtlamaların azaltılması, arzu edilir olmanın yanı sıra, mümkün hâle gelmiştir.

Bir piyasa sistemi içinde işleyen ve kendi kendini düzenleyen iktisat düşüncesi, onsekizinci yüzyılın ortalarında yeni bir düşünce idi. Her ne kadar

Piyasa

Smith, bu fikri en etkili ve güzel açıklamalarla ortaya koymuş olsa da; aynı düşünceyi, hem Fizyokratların hem de Adam Smith'in yazılarında bulmak mümkündür. Merkezî plânlamanın herhangi bir biçiminin yokluğunda söz konusu olan bir toplumun gözünde bu doğal düzen anlayışı, iktisadî düşünce tarihinde gelmiş geçmiş en fazla özgürlük sağlayan düşüncelerden biri idi. Bu düşünce, iktisadî analiz yeni bir yola taşımıştır. Adam Smith, gelir atışı, değer ve dağılımla ilgili ekonomik sorunları analiz etmek için yeni bir çerçeve oluşturmak suretiyle bu yola öncülük etmiştir. Hemen hemen, iktisatçılar, gelecek yüzyıl boyunca sessiz İskoç filozofu tarafından ileri sürülen sorunları incelemek için geniş ölçüde bu çerçevenin içinde çalıştılar. Onun günümüz iktisadının babası olarak düşünülmesi şaşılacak bir şey değildir. O, kendisinin pek çok selefine ilâve olarak, kendi katkılarını, bölümlerinin toplamından daha büyük sistematik, kapsamlı bir bilimsel incelemeye (teze) dönüştürüp, birlikte [bir sistem] kurma konusunda tek başına başarılı olmuştur.

Aynı zamanda, Smith'in kitabı, birçok insan için çok şey ifade etmiştir; ki, bu da bir anlık başarı için hiç de azımsanmayacak bir gerçektir. Hem iş adamları ve hem de çalışanlar, *Milletlerin Zenginliği*'nde kendi menfaatlerini destekleyecek paragraflar bulabilmişlerdir. Smith, her ne kadar devlet için üç önemli rol belirlemiş olsa da, tabii ki, eserinde devletin lehine fazla pasaj bulunamaz. Onun devlete yüklediği roller şunlardır: 1) Adaleti idare etmek, 2) ulusal savunmayı sağlamak ve 3) özel sektör üstlendiği takdirde asla kârlı bulunmayan, kamu çıkarı uğruna belli teşebbüslerin yürütülmesi (örneğin, "kamu malları" sorunu). Yirminci asrın sonuna yaklaştıkça, bu işlevlerin her birinin devlete/hükümete her seviyede artan bir şekilde ağır sorumluluklar yüklediği apaçık ortadadır.

Daha İleri Okumalar İçin Notlar

Şimdiye kadar Adam Smith hakkında oluşmuş literatür oldukça geniş ve çeşitlidir; bu literatürden burada sadece bir örnek(leme) sunulacaktır. Smith'e ilişkin (Smithiana) daha fazla bilgiye göz atmak için, Burt Franklin ve F. Cordasco, *Adam Smith: Bibliyografik bir Liste (Adam Smith: A Bibliographical Checklist)* (New York: Burt Franklin, 1950) ve Henry W. Spiegel'in *Ekonomik Düşüncenin Gelişimi (The Growth of Economic Thought)* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1971) içerisinde yer alan bibliyografyasına bakınız. Smith'in yaşamı ve düşüncesi hakkında standart çalışmalar ise; John Rae, *Adam Smith'in Yaşamı (Life of Adam Smith)* (New York: A. M. Kelley, Publishers, 1965 [1895]); W. R. Scott, *Öğrenci ve Profesör Olarak Adam Smith (Adam Smith as*

Student and Professor (Glasgow: Jackson, Son & Co.1937) ve C. R. Fay, *Adam Smith'in Dünyası (The World of Adam Smith)* (Cambridge: Heffer, 1960) şeklindedir. *Milletlerin Zenginliği*'nin ilk yüzüncü yıldönümünde Walter Bagehot, Smith'in ilginç bir nitelendirmesi olarak şu eseri yazmıştır: “Bir Fert olarak Adam Smith (*Adam Smith as a Person*),” *Fortnightly Review*, no. 115 (Temmuz 1, 1876), ss. 18-42; bu çalışma aynı zamanda Bagehot'un *Bibliyografik İncelemeler (Biographical Studies)*'de R. H. Hutton (ed.) (Londra: Longmans, 1881) yeniden yayınlanmıştır. Smith ve Smith'in düşünceleri hakkında daha güncel değerlendirmeler, E. G. West, *Adam Smith: Kişiliği ve Çalışmaları (Adam Smith: The Man and His Work)* (New Rochelle, N.Y.: Arlington House, 1969); ve Sam Hollander, *Adam Smith'in İktisadı (The Economics of Adam Smith)* (Toronto: Toronto Üniversitesi Baskısı, 1973)'de Smith'in bir iktisatçı olarak önemini bir bütün olarak yeniden yorumlanmasını içermektedir.

Uzun soluklu bir tartışma, Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi*'ndeki ve *Milletlerin Zenginliği*'ndeki entelektüel tartışmaların imtizacına ilişkindir. Kanıtın üstünlüğü, hemen hemen yirmi yıl arayla yayınlanan iki çalışma arasında gerçek hiçbir çelişkinin olmaması yönündeki tutarlılık tezini destekler niteliktedir. Bu konu hakkında şu çalışmalara bakınız: A.L. Macfie, “Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği'nin Temeli olarak Ahlaki Duygular Teorisi (Adam Smith's Moral Sentiments as Foundation for His Wealth of Nations),” *Oxford Economic Papers*, n.s., Cilt 2 (Ekim 1959), ss. 209-228; aynı yazarın, “Adam Smith'in Ahlaki Duygular Teorisi (Adam Smith's Theory of Moral Sentiments),” *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt 8 (1960), ss. 12-27; W. F. Campbell, “Adam Smith'in Adalet, Basiret ve Asalet Teorisi (Adam Smith's Theory of Justice, Prudence, and Beneficence),” *American Economic Review*, Cilt 57 (Mayıs 1967), ss. 571-577; Ralph Anspcah, “Adam Smith'in İktisadî Düşüncesi Hakkında Ahlaki Duygular Teorisinin Çıkarımları (The Implications of the Theory of Moral Sentiments for Adam Smith's Economic Thought),” *History of Political Economy*, Cilt 4 (Bahar 1972), ss. 176-206; R. L. Heilbroner, “Adam Smith'de Bireyin Sosyalleşmesi (The Socialization of the Individual in Adam Smith),” *History of Political Economy*, Cilt 14 (Güz 1982), ss. 427-439; J. T. Young, “Tarafsız İzleyici ve Doğal Hukuk: Adam Smith'in Doğal Fiyat Teorisinin Bir Yorumu (The Impartial Spectator and Natural Jurisprudence: An Interpretation of Adam Smith's Theory of the Natural Price),” *History of Political Economy*, Cilt 18 (Güz 1986), ss. 365-382; ve J. M. Evensky, “Adam Smith'in İki Söylemi: Ahlak Filozofu ve Sosyal Eleştiri (The Two Voices of Adam Smith: Moral Philosopher and Social Critic),” *History of Political Economy*, Cilt 19 (Güz 1987), ss. 447-468.

Piyasa

1926'da Milletlerin Zenginliği'nin basımının yüz ellinci yılını, ikiyüzüncü yılın kapsamlı bir kutlaması takip etmiştir. Öncekine ilişkin olarak bakınız: J. M. Clark v.d., *Adam Smith, 1776-1926* (Chicago: Chicago Üniversitesi Baskısı, 1928). Daha sonrakilerle bağlantılı olarak da, T. W. Hutchison, "Adam Smith'in İkiyüz Yılı (The Bicentenary of Adam Smith)," *Economic Journal*, Cilt 86 (Eylül 1976), ss. 481-492; G. J. Stigler, "Profesör Smith'in Başarıları ve Başarısızlıkları (The Successes and Failures of Professor Smith)," *Journal of Political Economy*, Cilt 84, (Aralık 1976), ss. 1199-1214; ve Ronal Meek, H. W. Spiegel, E. G. West ve diğerleri tarafından Smith üzerine yazılanları içeren *History of Political Economy*'nin Kış 1976 sayılarının tümüne bakınız. İki yüzüncü yıla ilişkin önemli bir bölüm S. Ross tarafından yeni bir biyografi ve A. S. Skinner ve T. Wilson tarafından editörlüğü yapılan önemli makalelere ilişkin iki ciltlik bir eserin de bulunduğu Smith'in tüm çalışma ve yazışmalarının Glasgow Üniversitesi tarafından yapılan basımdır.

Smith'in tarihe ve sistematik araştırmanın geliştirilmesine ilişkin teorisi "İktisat ve Tarih-İskoç Aydınlanması (Economics and History-The Scottish Enlightenment)," *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt 12 (Şubat 1956)'de, "Adam Smith: Bir Sistemin Gelişimi (Adam Smith: The Development of a System)," *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt 23 (Haziran 1976), ss. 111-132'de ve "Smith ve Pranga: Tarih ve Epistemik (Smith and Shacle: History and Epistemics)," *Journal of Economic Studies*, Cilt 12 (1985), ss. 13-20'de Andrew S. Skinner tarafından; *İnsan ve Toplum: Onsekizinci Yüzyılın İskoç İncelemesi (Man and Society: The Sottish Inquiry of the Eighteenth Century)* (New York: A. M. Kellery, 1968)'de G. Bryson tarafından; ve "Smith, Turgot ve 'Dört Aşama' Teorisi (Smith, Turgot and the 'Four Stages' Theory)," *History of Political Economy*, Cilt 3 (Bahar 1971), ss. 9-27'de Ronald L. Meek tarafından incelenmiştir. Bağlantılı bir konu üzerinde yapılmış bir çalışma için şu esere bakınız: S. Rashid, "Adam Smith'in Tarih ve İktisat Yorumu ve Onun 18. ve 19. Yüzyıla Etkisi (Adam Smith's Interpretation of the History of Economics and Its Influence in the 18th and 19th Centuries)," *Quarterly Review of Economics and Business*, Cilt 27 (Güz 1987), ss., 56-69. Mülkiyet haklarına ilişkin Smith'in teorisi David E. R. Gay, "Adam Smith ve Mülkiyet Haklarının Analizleri (Adam Smith and Property Rights Analysis)," *Review of Social Economy*, Cilt 33 (Ekim 1975), ss. 177-179 tarafından bir izahat konusudur.

Ekonomik gelişmeye ilişkin Smith'in başlangıç noktası emeğin işbölümüdür. Bununla birlikte Smith konu hakkında iki düşünceye sahip olduğu görülebilir. Kitap I'de işbölümünün faydalarını, Kitap V'de sınırlarını ele almıştır. Konu hakkındaki tartışma için şu kaynaklara bakınız: E. G. West, "Adam

Smith'in Emeğin İşbölümü Üzerine İki Görüşü (Adam Smith's Two Views on the Division of Labor)," *Economica*, Cilt 31 (Şubat 1964) ss. 23-32 ve Nathan Rosenberg, "Emeğin Etkinliği Konusunda Adam Smith: İki veya Bir Görüş Mü? (Adam Smith on the Division of Labor: Two Views or One?)," *Economica*, Cilt 32 (Mayıs 1965) ss. 127-140. İlgili mefhumun tarihsel mukaddepleri için şu kaynaklara bakınız: Vernard Foley, "Plato ve Smith'de Emeğin İşbölümü (The Division of Labor in Plato and Smith)," *History of Political Economy*, Cilt 6 (Yaz 1974) ss. 171-191'e ve Salim Rashid, "Adam Smith ve Emeğin İşbölümü: Tarihsel Bir Bakış (Adam Smith and the Division of Labor: A Historical View)," *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt 33 (Ağustos 1986) ss. 292-297. Karl Marx'ın favorilerinden olan yabancılaşma, Adam Smith'in ilgi alanı olarak sunulmuştur; bu konuda şu kaynaklara bakınız: E. G. West, "Yabancılaşmanın Politik İktisadı: Karl Marx ve Adam Smith (The Political Economy of Alienation: Karl Marx and Adam Smith)," *Oxford Economic Papers*, Cilt 21 (Mart 1969), ss. 1-23; R. Lamb tarafından West'e yönelik bir eleştiri olan "Adam Smith'in Yabancılaşma Mefhumu (Adam Smith's Concept of Alienation)," *Oxford Economic Papers*, Cilt 25 (Temmuz 1973) ss. 275-285 ve West'in cevabı olarak, "Adam Smith ve Yabancılaşma: Bir Cevap (Adam Smith and Alienation: A Rejoinder)," *Oxford Economic Papers*, Cilt 27 (Temmuz 1975) ss. 295-301. Aynı zamanda bu konuda şu esere de bakabilirsiniz: M. Fay, "Yabancılaşmaya İlişkin K. Marx'ın Teorisi Üzerinde Adam Smith'in Etkisi (The Influence of Adam Smith on Marx's Theory of Alienation)," *Science and Society*, Cilt 47 (Yaz 1983), ss. 129-151. Yabancılaşma mefhumu yeniden şu çalışmada incelenmiştir: J. P. Henderson, "Temsil Yetkisi veya Yabancılaşma? Anonim Şirket Üzerine Smith, Mill ve Marx (Agency or Alienation? Smith, Mill and Marx on the Joint-Stock Company)," *History of Political Economy*, Cilt 18 (Bahar 1987), ss. 111-131.

Smith'in ekonomik gelişme teorisi ise, şu çalışmalarda incelenmiştir: J. J. Spengler, "Adam Smith'in Ekonomik Gelişme Teorisi (Adam Smith's Theory of Economic Development)," *Science and Society*, Cilt 23 (1959), ss. 107-132; W. O. Thweatt, "Adam Smith'in Büyüme Modelinin Diyagramatik Takdimi (A Diagrammatic Presentation of Adam Smith's Growth Model)," *Social Research*, Cilt 24 (Temmuz 1957), ss. 227-230; V. W. Bladen, "Verimli ve Verimsiz Emek Konusunda Adam Smith: Tam Gelişmeye İlişkin Bir Teori (Adam Smith on Productive and Unproductive Labor: A Theory of Full Development)," *Canadian Journal of Economics and Political Science*, Cilt 24 (1960), ss. 625-630; Hla Myint, "Adam Smith'in Ekonomik Gelişme Perspektifinde Uluslararası Ticaret Teorisi (Adam Smith's Theory of International Trade in

the Perspective of Economic Development),” *Economica*, Cilt 44 (Ağustos 1977), ss. 231-248; P. Bowles, “Adam Smith ve Servetin Doğal Süreci (Adam Smith and the Natural Progress of Opulence),” *Economica*, Cilt 53 (Şubat 1986), ss. 109-118; ve Gavin C. Reid, “Adam Smith’in Büyüme ve Birikim Analizlerinde Dengesizlik ve Artan Getiriler (Disequilibrium and Increasing Returns in Adam Smith’s Analysis of Growth and Accumulation),” *History of Political Economy*, Cilt 19 (Bahar 1987), ss. 87-106.

Smith’in iktisadına dengeli bir bakış açısını görmek için, şu çalışmaya bakınız: J. P. Henderson, “Milletlerin Zenginliği’nin Mikro ve Makro Cihetleri (The Macro and Micro aspect of the Wealth of Nations),” *Southern Economic Journal*, Cilt 19 (Temmuz 1954), ss. 25-35. Smithvari iktisadın mikro konuları üzerinde daha detaylı bilgi için şu çalışmalara bakınız: M. A. Stephenson, “Kıymet Paradoksu: İleri Sürülen Bir Yorum (The Paradox of Value: A Suggested Interpretation),” *History of Political Economy*, Cilt 4 (Bahar 1972), ss. 127-139; David Levy, “Elmaslar, Su ve Z Malları: Kıymet Paradoksuna İlişkin Bir Açıklama (Diamonds, Water and Z Goods: An Accounts of the Paradox of Value),” *History of Political Economy*, Cilt 14 (Güz 1982), ss. 312-322; H. M. Robertson ve W. L. Taylor, “Adam Smith’in Kıymet Teorisi Yaklaşımı (Adam Smith’s Approach to the Theory of Value),” *Economic Journal*, Cilt 67 (Haziran 1957), s. s. 181-198; Ronald L. Meek, “Adam Smith ve Klasik Kâr Mefhumu (Adam Smith and the Classical Concept of Profit),” *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt 1 (Ağustos 1954) ss. 138-153; Sam Hollander, “Yatırım Önceliklerine İlişkin Adam Smith’in Analizlerinin Bazı İstidlalleri (Some Implications of Adam Smith’s Analysis of Investment Priorities),” *History of Political Economy*, Cilt 3 (Güz 1971), ss. 238-264; P. E. Mirowski, “Adam Smith, Ampirizm ve Onsekizinci Yüzyıl İngiltere’sindeki Kâr Oranları (Adam Smith, Empiricism and the Rate of Profit in Eighteenth Century England),” *History of Political Economy*, Cilt 14 (Yaz 1982), ss. 178-198; R. F. Hébert ve A. N. Link, “İşbölümü ve Göreceli Fiyatlar Konusunda Adam Smith (Adam Smith on the Division of Labor and Relative Prices),” *History of Economics Society Bulletin*, Cilt 9, (Güz 1987), ss. 80-84; David Levy, “Adam Smith’in Tefeci Kanunları Vakası (Adam Smith’s Case of Usury Laws),” *History of Political Economy*, Cilt 19 (Güz 1987), ss. 387-400; ve C. E. Staley, “Artık Modeller İçin Adam Smith’in Düşüncesi Hakkında Bir Not (A Note on Adam Smith’s Version of the Vent for Surplus Model),” *History of Political Economy*, Cilt 5 (Güz 1973), ss. 438-448.

Birçok yazar genel anlamda kamunun rolü ve belirli kamu politikası konuları hakkında Smith’in görüşlerini incelemişlerdir. Bu görüşlerin ke-

sişme noktası için şu çalışmalara bakınız: Nathan Rosenberg, "Milletlerin Zenginliğinin Bazı Kurumsal Cihetleri (Some Institutional Aspects of the Wealth of Nations)," *Journal of Political Economy*, Cilt 68 (1960), ss. 557-570; R. D. Freeman, "Adam Smith, Eğitim ve Laissez-Faire (Adam Smith, Education, and Laissez-Faire)," *History of Political Economy*, Cilt 1 (Bahar 1969), ss. 173-186; Warren J. Samuels, "İktisat Politikasının Klasik Teorisi: Hukukun Dışındaki Sosyal Kontrol (The Classical Theory of Economic Policy: Non-legal Social Control)," *Southern Economic Journal*, Cilt 31 (Ekim 1973), ss. 123-137; G. J. Stigler, "Smith'in Devlet Gemisindeki Seyahatleri (Smith's Travels on the Ship of State)," *History of Political Economy*, Cilt 3 (Güz 1971), ss. 265-277; Donald Winch, "Bilim ve Vazıkanun: Adam Smith ve Sonrası (Science and Legislator: Adam Smith and After)," *Economic Journal*, Cilt 93 (Eylül 1983), ss. 501-520; ve G. M. Anderson, W. F. Shugart II, ve R. D. Tollison, "Gümrükteki Adam Smith (Adam Smith in the Custom-house)," *Journal of Political Economy*, Cilt 93 (Ağustos 1985), 740-759.

Modern çağ için Adam Smith'in düşüncesinin ilintisi hakkında şu kaynaklara bakınız: S. Moos, "Adam Smith Çağımızın Dışında mı? (Is Adam Smith Out of Date)" *Oxford Economic Papers*, Cilt 3 (Haziran 1951), ss. 187-201; K. E. Boulding, "Samuelson'dan Sonra, Adam Smith'e Kim İhtiyaç Duyar? (After Samuelson, Who Needs Adam Smith?)" *History of Political Economy*, Cilt 3 (Güz 1971), ss. 225-237; ve R. H. Coase, "Milletlerin Zenginliği (The Wealth of Nations)," *Economic Inquiry*, Cilt 15 (Temmuz 1977), ss. 309-325.

Kaynaklar

Blaug, Mark, *Economic Theory in Retrospect*, 4th ed. London: Cambridge University Press, 1985.

Cantillon, Richard, *Essai sur la nature de la commerce en général*, H Higgs (ed.) London: Macmillan, 1931 [1775].

Gray, Alexander, "Adam Smith," *Scottish Journal of Political Economy*, vol. 23 (June 1976), pp. 153-169.

Schumpeter, Joseph A., *History of Economic Analysis*, New York: Oxford University Press, 1954.

Smith, Adam, *The Wealth of Nations*, Edwin Canan (ed.) New York: Modern Library, 1937 [1776].

_____, *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Ind.; Liberty Classics, 1976 [1759].

Çeviren: Ekrem Erdem

Piyasa